

İslamî İktisat Çalışmaları
Bir İslamî İlimler ve İktisat
Donanımı Gerektirir

Sabri Orman

Mülakat

Salih Ülev, Abdullah Talha Genç,
Muhammed Emin Durmuş, İsmail Bektaş

Bu Metin Şu Eserde Yer Almaktadır

İslam İktisadı Üzerine Söyleşiler

Fatih Savaşan, Fatih Yardımcioglu, Şakir Görmüş & Süleyman Kaya

İktisat Yayınları 2019

iktisat
yayınları

Sabri Orman

1948 Kâhta, Adıyaman doğumlu olan Prof. Dr. Sabri Orman, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdikten sonra 1980 yılında anılan fakültede asistan olarak göreve başladı ve bir yıl sonra aynı fakültenin iktisat doktora programını tamamladı. 1982 yılı sonunda Yardımcı Doçent olarak Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'ne geçti. Aynı bölümde 1986 yılında Doçent, 1993 yılında Profesör oldu ve 2003 yılında emekliye ayrıldı. 1989-1990 ders yılında London School of Economics and Political Science'da Araştırmacı (Research Scholar) olarak çalışmalar yaptı. 1992-1994 yılları arasında Malezya'da International Islamic University İktisat Bölümü'nde, 1995-1997 ve 2002-2006 yılları arasında yine aynı ülkede International Institute of Islamic Thought and Civilization'da İktisat Profesörü olarak görev yaptı. 2007-2009 yılları arasında İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde Rektör Yardımcılığı ve 2009-2011 yılları arasında aynı üniversitede Rektörlük görevlerinde bulundu. Sabri Orman'ın dördü telif, altısı edisyon ve ikisi tercüme olmak üzere on iki adet kitabı ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır. 3 Kasım 2011 tarihinden beri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Banka Meclisi Üyesi olarak görev yapmakta olan Prof. Dr. Sabri Orman, 1 Mayıs 2016 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Banka Meclisi Üyeliği'ne tekrar seçilmiştir.

Hocam, biz sizi yayınlarımızdan, konuşmalarımızdan yakından tanıyoruz. Fakat röportaj yaptığımız hocalarımızdan kendilerini tanıtmalarını istediğimizde farklı hayat hikâyeleri ortaya çıkabiliyor. Biraz da ilgi çekici oluyor bu hikâyeler. Kendinizden biraz bahsedermisiniz, mesela; İslam iktisadına ilginiz nasıl başladı?

İnsanın kendinden bahsetmesi hem kolay değil hem de biraz sakil kaçır. Aslında kolay olmamasının bir sebebi de sakil kaçıyor olmasıdır. Ama diğer taraftan bazı şeyler de vardır ki sadece siz bilirsiniz ve eğer anlatılacaksa bunlar her şeye rağmen bu görev size yani o hayatın öznesine düşer.

Ben 1948 yılında Adıyaman'ın, Kâhta kazasının Hiniç köyünde doğmuşum. O köy şimdi yok ama olsaydı bile ona “Hiniç” denmiyor olacaktı çünkü 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra adı “Adalı” olarak değiştirildi. Bizim orası Kürt bölgesidir. Biliyorsunuz Eylül 1980 darbesinden sonra Kürt bölgelerindeki birçok coğrafi isim değiştirilmişti. Bu kapsamda bizim köyümüze de “Adalı” ismi verilmişti. “Adalı” ismi aslında çok alakasız bir isim değil. Bizim köy Fırat kenarında bir köydü ve Fırat da bahar aylarında bizim köyün hizasında üç kola ayrılırdı. Bu üç kolun arasında adalar oluşurdu. Dolayısıyla bizim köye Adalı denmesi anlamsız değil. Ancak tabiidir ki böyle olması bir köyün isminin değiştirilmesi için yeterli mazeret değildir. Bu vesileyle belirtiyim ki sayısı hiç de az olmayan ve filin fincancı dükkânına dalması niteliğini taşıyan bu tür hoyratça ve akılsızca müdahaleler, bugün önümüzde Kürt meselesi olarak duran koca meselenin yapı taşları ve meşruiyet mimarları olarak rol oynamaktan başka bir işe yaramamışlardır.

Ben doğduğum zaman Adıyaman, Malatya'nın ilçesiymiş ve ancak 1950'li yılların ilk yarısında vilayet olmuştur. İlçemiz olan Kâhta da o sırada Malatya'ya bağlıymış dolayısıyla aslında doğum itibarıyla Malatyalı sayılırım. Fakat nüfusa Adıyamanlı

olarak geçmişim çünkü o zamanlar yeni doğanlar, şartların elverişsizliği sebebiyle ancak çok sonraları nüfus kayıtlarına geçebiliyordu. Bu da insanların mevcudiyetinin resmî olarak belgelenmesinin ilk icap ettiği zamana denk geliyordu. Benimkinin hangi vesileyle ortaya çıktığını bilmiyorum ama Adıyaman il olduktan sonra olduğuna şüphe yok. Bir vakia olan Malatyalılık tarafımız ise hiç kayda geçmemiş, vesikalara yansımamıştır. Bu vesileyle Türkiye’de demografi tarihiyle ilgili çalışma yapacaklara bir vakte kadarki nüfus kayıtlarının hiç de güvenilir olmadığı konusunda bir uyarıda bulunmak yerinde olacaktır. Mesela; ilginç bir şekilde bir vakte kadarki doğum tarihlerinin, yılın ilk ayının ilk gününe yoğunlaştığı görülecektir ki bunun, kayıt sisteminin güvenilir olmadığını göstermek dışında fazla bir anlamı yoktur. Nitekim benim de doğum tarihim (merhum köylümüz Ömer Bozkurt’un kesin şahadetiyle) gerçekte 29.08.1948 olduğu hâlde nüfusta 01.01.1948 şeklinde yer alır.

Şimdi doğduğum köy olan Hiniç’ten (veya Adalı’dan) biraz bahsedeyim. Öncelikle böyle bir köyün artık haritada yer almadığını belirteyim. Sebebi de daha sonraları aynı bölgede inşa edilmiş olan Atatürk Barajı’nın göl alanı içinde kalmış olmasıdır. Hiniç, Fırat kenarında güzel bir köydü. Hatta o bölgedeki köyler üzerine yakılan Kürtçe bir türküde onun, köylerin gelini olduğu söylenirdi. Bağlık, bahçelik, çeşitli meyve, sebze ve hububatın yetişebildiği ama yine de medeni imkânlar bakımından hayli fakir bir köydü. Başka bir ifadeyle köy bazı bakımlardan potansiyelinin hayli altında hatta minimal diyebileceğimiz bir hayat seviyesine sahipti. Bu paradoksal durumun sebeplerinin birisi ise şimdi anlatacağım şeylerdir. Bu köy, bizim ilçemiz olan Kâhta’ya yedi, ilişkilerinin daha yoğun olduğu diğer kent merkezi olan Siverek’e ise sekiz saat mesafedeydi. Bunlar ne mesafesi? Tabiidir ki yürüme mesafesi! Çünkü o zaman köyümüz ile bu iki kasaba arasında araba yolu yoktu ve bu sebeple yürümekten

başka çareniz yoktu. Buralara gidecek idiyseviz yürüyecektiniz (İpucu: Şehir imkânlarından istifadenin minimal olduğu bu şartlarda bir taraftan bu sebepten dolayı üretim imkânları çok kısıtlıydı diğer taraftan da ihtiyaçtan fazla üretim yapılırsa dahi bunun pazara ulaştırılma-

Geriyeye dönüp hayat maceram üzerinde düşündüğüm zaman Sabahattin Hoca'nın köyümüze olan bu ziyaretiyle hayatımın daha sonraki seyri arasında âdeta bir sebep-sonuç ilişkisi görmekten kendimi alamıyorum.

sını sağlayacak ulaşım imkânları son derece kısıtlıydı. Başka bir ifadeyle mevcut potansiyelin fiile dönüşmesini sağlayacak ne teknik şartlar ne de psikolojik motivasyon mevcuttu. Nitekim bu tür kısıtların azaldığı veya ortadan kalktığı daha sonraki dönemlerde o köyde ve çevresinde hayat seviyesinin yükselişi yönünde âdeta sıçramalar olduğu görülmüştür).

Bizim köye degen ilk araba lastiği, Sabahattin Zaim Hoca'nın ifadesine göre, onun cipinin lastikleridir ve muhtemelen 1950 yılının yaz aylarındaki bir vakte rastlar. Sabahattin Hoca 31.03.1950-29.04.1951 tarihleri arasında 13 ay kadar Kâhta kaymakamlığı yapmıştır. Hoca, Allah rahmet eylesin, malum çok hareketli, çok dinamik ve halkla sıkı temas hâlinde bir insandı. Kâhta'daki kaymakamlık görevi esnasında da gerek tabiatının gerekse görev bilincinin bir tezahürü olarak çok sık köy ziyaretleri yaparmış. Yolların müsait olduğu yerlere kaymakamlık cipiyle, olmadığı yerlere ise at veya katır sırtında gitmeye çalışmış. Bizim köye araba yolu yokmuş ama arazi şartlarının elverişliliği sayesinde yaya yolu bir miktar düzeltilerek bir cipin geçebileceği hâle getirilmiş ve Sabahattin Hoca kaymakamlık cipiyle bizim köye kadar gelmiş. Ben onun bu ziyaretini hayal meyal hatırlar gibiyim. Muhtemelen iki-üç yaşlarındaydım. Söy-

lemeye gerek yoktur ki bu son derece olağan dışı bir hadiseydi. Teşbihte hata olmasın, bugün bir uzay gemisi, dünyamızın bir yerine indiği zaman hangi etkiyi yaratacaksa bizim köye bir cipin gelmiş olması da âdeta onun gibi bir şey olmuş olmalıydı. Cipten inenler de uzaylılar gibi... Muhtemelen bizim köyde birçok kişi bir arabayı ilk defa o gün gördü. Tabii ki bir kaymakamı da... Erkeklerin askerlik yapmış ve şehre gitme imkânı bulmuş olanları dışındaki herkesin durumunun bu olduğu söylenebilir. Benim de ilk defa o gün bir araba gördüğümü söylemeye gerek yoktur bile. Otuz yıl kadar sonra biz hocayla bu olayı konuştüğümüz zaman çok ilginç bir anekdot da nakletmişti. Hocanın ifadesine göre arabanın olduğu yere elinde baston niyetine kullandığı değneğiyle ihtiyar bir kadın gelmiş ve mealen sormuş: “Ben bu şeye binsem acaba benim hastalığıma iyi gelmez mi?” Hoca durumdan haberdar olunca ihtiyarın arzusu yerine getirilmiş ve kaymakamlık cipiyle etrafta bir müddet dolaştırılmış! (Bu hikâyenin kahramanı olan ihtiyar hanımı ben de hatırlıyorum. İki bükümdü, belini doğrultabilecek durumda değildi ve bastonla dolaşabiliyordu).

Tabii burada kaderin son derece ilginç bir cilvesine işaret etmemek olmaz. O ziyaret sırasında iki-üç yaşlarında olan bu köyden bir çocuğun, 25 yıl kadar sonra 1970’li yılların ikinci yarısında eski Kâhta Kaymakamı Sabahattin Zaim’le yolları tekrar ve bu defa İstanbul’da kesişecekti. Hatta bu çocuk, 1980 yılında o sırada İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde profesör ve aynı zamanda Sosyal Siyaset Kürsüsü (1982’den sonra “Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü”) Başkanı olan Sabahattin Zaim Hoca’ya asistan olacaktı. İşte o çocuk şimdi söyleşmekte olduğunuz kişiden başkası değildir!

Geriye dönüp hayat maceram üzerinde düşündüğüm zaman Sabahattin Hoca’nın köyümüze olan bu ziyaretiyle hayatımın daha sonraki seyri arasında âdeta bir sebep-sonuç ilişkisi

görmekten kendimi alamıyorum. Hatta diyebilirim ki burada hayatın ve kaderin esrarının anlaşılmasında örnek olay vazifesi görebilecek bir taraf vardır. Nitekim rahmetli hocama sorma imkânı olmadı ama asistan adayları arasında benim tercih edilmemde bu olaydan kaynaklanan bir sempatinin bir rol oynamış olabileceğini kuvvetle tahmin ediyorum. Meğer kader daha o zamanlarda tecelli hâlindeymiş ve kim bilir daha nice olay arasında ne tür esrareniz ilişkiler vardır diye düşünmekten de kendimi alamıyorum.

Hikâyemize dönersek, işte Hiniç (veya Adalı) böyle bir köydü. İlkokulu orada okudum. Bizim köyde ilkokuldan sonra öğrenime devam edebilen ilk iki kişiden biriyim. Daha önce bizim köyde ilkokuldan sonra eğitim-öğretim görmüş kimse yok. Benimle beraber ilkokul sonrası tahsil imkânı bulabilen arkadaş da maalesef ortaokuldan sonra devam edemedi. Dolayısıyla ondan sonraki her safhada bizim köy canibinden hatta o kırsal bölgenin çok büyük bir kısmı bakımından olan her şey ilkti ve âdetâ gelişmeler, bir ilkler zinciri şeklini aldı diyebilirim. Ve tabii o şartlarda bizim okumamız da âdetâ mucizevi bir şeydi. Çünkü bir kere normal olarak insanların aklına ilkokul sonrasında çocuk okutmak diye bir şey gelmezdi. Size coğrafi şartlardan biraz önce bahsettim. Diğer şartları da ona kıyaslayarak tahayyül edebilirsiniz. Hadi coğrafi şartları aştınız diyelim. İlkokul sonrası tahsil için en azından bir kasabaya gitmek gerekirdi çünkü kırsal kesimde böyle bir imkân yoktu. Ve bu durumda çocuğunuzu şehir yerinde iâşe ve ibate etmeniz gerekirdi ki insanlar bunu göze alamayacak kadar fakirdi. Bu konuda bir fikir vermiş olmak için ilk ayakkabımı, ilkokul üç veya dördüncü sınıfta giyebildiğimi belirtmem yeterlidir sanırım. Ayakkabı denince de kundura falan sanılmasın en basit cinsinden lastik veya plastik ayakkabılar. Hatta markasını ve rengini bile hatırlıyorum: Dora marka ve kahverengi-pembe karışımı bir renkte ayakkabılar. Ayrıca insanlar böyle bir fikre

yani ilkokul sonrası çocuk okutma fikrine alışkın değildi. Böyle bir ortamda ilkokul sonrası okuma fırsatı bulmuş olmayı tamamıyla rahmetli babamın nevi şahsına münhasır kişiliğine borçlu olduğumu söyleyebilirim. Babam kendi kendini yetiştirmiş bir adamdı. Benim ilkokul sonrası tahsile gitmemin gündeme geldiği o zamana yakın bir tarihte gayriresmî olarak köyün hocası olmuştu ama öyle babası veya çevresinin desteğiyle okumuş birisi değildi. Kişisel merakıyla ve aile işlerinden arta kalan zamanlarda köydeki küçük dinî tedris halkasına yanaşarak Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmiş ve daha sonra aynı minval üzere köy hocasına zaman zaman uğrayarak kendi kendini yetiştirmiş bir insandı. Kendi kendini yetiştirmiş "Hüdâi nâbit" denen türde bir insandı. Daha sonra da evli barklıyken bir müddet Siverek'e giderek orada Arapçasını ve diğer İslamî ilimlerdeki bilgisini geliştirmişti. Daha köy hocası olarak atanmadan önce başlattığı tedris halkası 30-40 yıl kadar devam etmiş ve yüzlerce öğrenci yetiştirmişti. Benim de ilk hocam babamdır.

Çocuğunu ilkokul sonrası öğrenime gönderme noktasında yaptığı da âdeta devrim gibi bir şeydi. Bizim oralarda ondan önce hiç kimse öyle bir şeye teşebbüs etmemiş olmasına rağmen beni okutma fikrinin aklına nereden geldiğini bilmiyorum. Aynı zamanda büyük cesaret isteyen bir şeydi yapmak istediği... Çünkü hali vakti iyi değildi ve mesela; ilk sene borçlanarak beni okuttuğunu biliyorum. Ama daha sonra hamdolsun süreç kendi kendini besler hâle geldi. Diyebilirim ki İmam Hatip dördüncü sınıftan itibaren eve yük olmadım. Yazın çalışıyordum. Okul zamanı da yazın biriktirdiklerimle idare etmeye çalışıyordum (Bu arada ikinci bir çocuğunu ilkokul sonrası tahsile gönderen bizim o havalideki ilk kişinin de babam olduğunu onu rahmetle anarak belirtmek ilginç olabilir).

Size o dönemden bir kesit daha vererek bu bahsi kapatabilir ve gerisini hayal gücünüze havale edebiliriz. Uzun istişareler

ve tereddütlerden sonra babam beni Diyarbakır İmam Hatip Okulu'na göndermeye karar verdi ve gidip İmam Hatip Okulu ve Öğrencilerini Koruma Derneği'nin Mardin Kapı semtinde açmış olduğu yurda yerleşerek okula devam etmeye başladım (Yıl, 1960). İlk sömestiri tamamladık ve eyvah Şubat tatili gelip çattı. Eyvah çünkü tatilde köye gitmemiz gerekecek ve bu da şu demek: 13 yaşlarında bir çocuk önce iki saatlik bir araba yolculuğu yapacak daha sonra da omuzunda 5-10 kiloluk bir çantayla ıssız yollarda tek başına beş saat kadar yaya olarak yol tepecek. Mevsim kış ve yolların çamurlu olma ihtimali hayli yüksek. Aynı sebeple soğuk, yağmur ve hatta kar ihtimali de yok değil. Ayrıca bu güzergâhın üzerinde Çaylarbaşı deresi veya çayı ile Fırat nehri var. Dere veya çay taşıdığı takdirde geçit verene kadar beklemekten başka çare yok. Fırat ise sal ile geçilebilir ama bunun için akşama varmadan oraya ulaşmak gerek. Özetin özeti olarak şöyle diyebilirim: O zaman (Şubat 1961) bu zor ve ürkütücü yolculuğu az önce işaret ettiklerimden başka herhangi bir ilave sıkıntı olmadan tamamladık ve Fırat'ın Urfa yakasından Adıyaman yakasına geçtik. Biz karşı tarafa geçtiğimiz zaman karanlık basmıştı ve salın bulunduğu yerden köye daha bir saat kadar yol vardı. Gerçi yukarıda belirtilen şartlarda dört saat kadar yaya olarak yol yürümüştük ama kalan yolu yürümek yine de mühim değildi. Esas mühim olan şey, o yolun köy mezarlığının tam içinden geçerek köye varıyor olması ve köye olan mesafesinin de 5-10 dakika kadar olmasıydı. Ben oldum olası mezarlıklardan çok korkardım. Şimdi karanlıkta ve tek başıma bu mezarlığın içinden geçmek zorundaydım. Mezarlığın içinden geçtiğim esnadaki ruh hâlimi anlatabilmem mümkün değil ve onu ancak sizin hayal gücünüze havale edebilirim. Ama şimdi sizinle konuşmakta olduğumuza göre demek ki o vartayı da atlatmış ve köye varmışız! Tabii eve vardığım zamanki heyecan ve sevinç de bundan daha kolay anlatılabilir nitelikte değildi!

O zaman hocam imam hatip okumanıza vesile olan sadece babamın gayreti diyebiliriz yani. Bir de zaten İmam hatipler olmasa o şartlarda okula devam etmem mümkün değildi diyorsunuz.

Tabii, kesinlikle. Rahatlıkla diyebilirim ki eğer imam hatip okulu alternatifi olmasaydı babam beni başka bir okula göndermeyecekti. O zaman halkın devlete ve imam hatip okulları dışındaki devlet okullarına derin bir güvensizliği vardı. Çocuklarını devlet okullarına verirlerse ahlaki ve manevi olarak onları kaybedeceklerini düşünüyorlardı. Burada o vakte kadar uygulanmış olan yanlış modernleşme politikalarının halk ile yönetim arasında vücuda getirdiği derin güven bunalımının yol açtığı gereksiz dram ve trajedilerin bir örneği vardır. Diğer taraftan yine burada imam hatip okulları konusunda böyle bir endişenin varit olmasının ima ettiği doğru olmaya aday başka bir modernleşme alternatifi de vardır.

Bu da insanların o zamanki imam hatiplere olan arzu ve isteğini de gösteriyor.

Evet, tabii. İmam hatipler belki çok iyi tanınmıyorlardı ama çok büyük bir sempatiye mazhar idiler. O zamanlar yani 1950'lerin sonu ile 1960'lı yılların başlarında birçok kişi bu okullara kendi çocuklarının, kendilerinden, gelenek ve göreneklerinden kopmadan okuyacağı, yetişeceği yerler gözüyle bakıyordu.

O yüzden bu kadar zahmeti çileyi göze almıştınız siz de o zaman.

Burada benden ziyade karar verme mevkiinde olan babamın durumu önemliydi. Yine de okumayı ne kadar istediğimi size biraz önce anlattığım olaya atfen anlatmaya çalışabilirim: Bana: “Bak seni okula göndereceğiz ama dönüşte karanlık bastıktan sonra tek başına o mezarlığın içinden geçeceksin” deselerdi ben yine de hem de tereddütsüz bir şekilde okula gitmeyi kabul ederdim! Okumayı bütün hücrelerimle istediğimi söyleyebilirim. Olayın bir de

diğer zıt ihtimalinden bahsedersen meramımı daha iyi anlatmış olurum: Eğer okuma imkânı bulamayıydım son derece bedbaht, silik ve iğreti bir çiftçi olmaktan başka bir şey olamazdım!

Bizim okula gitme meselemiz köyde aylarca hadise oldu. Babam göndermek istiyor ama tek başına karar veremiyordu. İstiyordu ki yanına bir arkadaş bulsun beraber gelecek. Çünkü az yukarıda işaret ettiğim gibi daha önce köyden bir çocuğun dışarıya tahsile gitmesi diye bir şey hiç vaki olmamış. Köyden hiçbir çocuk kendi başına dışarıya gönderilmemiştir o vakte kadar. Dolayısıyla nasıl bir durumla karşılaşacağı yeterince iyi kestirilemediği ve ayrıca yekdiğerine gurbette destek olsunlar diye çocuğunun yanına bir arkadaş istiyordu babam. Fakat mali durumu bizden iyi olanlar bulunduğu hâlde çocuğunu benimle beraber göndermeye razı olan kimse çıkmadı. Neticede o yıl (1960) bir kişi Kâhta'ya ortaokula gitti. Ben de tam zıt istikamette doğuya doğru Diyarbakır'a İmam Hatip Okulu'na gittim. Benim imam hatip okullarına çok özel bir minnet borcum vardır çünkü onlar olmasa ben okumuş olmayacaktım.

Peki imam hatip okulundan sonrası nasıl oldu hocam?

Evet şimdi burada ilk sorunuzun ikinci şıkkının cevabına gelmiş oluyoruz.

Diyarbakır İmam Hatip Okulu'nda çok güzel bir öğrencilik dönemi geçirdiğimi söyleyebilirim. İyi bir öğrenciydim fakat bir tesadüf bunun pekişmesine çok yardımcı oldu. O da öğrenciliğimin ilk yıllarından birinde Kütüphanecilik Kolu'na seçilmiş olmamdı. İyi bir kütüphanesi vardı Diyarbakır İmam Hatip Okulu'nun. İşaret ettiğim kol görevi sebebiyle kütüphaneye erişimin daha kolay olması sayesinde çok kitap okuma imkânım oldu. Mesela; roman anlamında Türk klasiklerinin önemli bir kısmını okudum. Batı klasiklerinin önemli bir kısmını da okudum. Başka tür kitaplar da okudum tabii. Mesela; Sadi'nin Bostan ve Gülistan

isimli eserleri hatırladığım kitaplar arasındadır. Yine mesela; orta dördüncü sınıf veya lise birinci sınıfta Hilmi Ziya Ülken'in Tarihi Maddeciliğe Reddiye adlı kitabını okuduğumu hatırlıyorum. Hatta bir hocam onu elimde görmüş ve hayret etmişti. Yalnız şunu da söylemeliyim ki gerçi o kitabı okuyup bitirmiştım ama doğrusu çok fazla şey anladığımı da söyleyemem.

Bu okuma merakı beni üniversiteye devam etme fikrine yöneltmişti. Ancak o zamanlar imam hatip okulu mezunlarının üniversiteye girme hakkı yoktu. Hatta bu okul mezunları İlahiyat Fakültesi'ne bile kabul edilmiyordu. İmam hatip mezunlarının gidebileceği tek yer Yüksek İslam Enstitüleri idi. İmam hatip mezunlarının üniversiteye girebilmesi için önce dışardan fark derslerini vererek lise diploması almaları gerekiyordu. İmam hatipten mezun olduktan sonra ilk yaptığım şey, giriş sınavlarını vererek İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne girmek oldu (1968 yılı). Hemen sonra da üniversiteye giriş işini araştırmaya başladık. Bir yıl sonra fizik hariç lise fark derslerinin tamamını vermiş ve harıl harıl onun Eylül ayındaki bütünlemesine hazırlanıyordum. Bu esnada kim bilir daha önce kaç kişi tarafından kaç kere keşfedilmiş bir hakikati bir de ben keşfetmiş oldum. Benim en sevmediğim ders fizik idi. Fakat mecbur kalıp çalıştıkça ve tabii anladıkça konuyu sevmeye başladığımı fark ettim. Tabiidir ki fark ettiğim diğer bir şey, fizik konusunu sevmememin sebebinin, onu bilmemem ve anlamamam olduğu gerçeğiydi. Öyle ya boş yere "Kişi bilmediğinin düşmanıdır" dememişlerdir. Bundan çıkacak bir hayat dersi de vardır: Bir kişiyi veya bir konuyu sevmeyenler, kendilerine önce o konuyu bilip bilmediklerini veya o kişiyi yeterince tanıyıp tanımadıklarını sormalıdır. Eğer cevapları olumsuz ise pek muhtemeldir ki tutumlarının sebebi işte bu bilgisizlik veya aşına olmayıştır. Başka türlü söylemek icap ederse pek muhtemeldir ki problemin kaynağı, bu tavrın nesnesinde değil öznesindedir.

Bu arada üniversiteler arası giriş sınavına girmiş ve çok iyi bir netice almıştım. Bazı tıp ve mühendislik fakültelerine ve sosyal bilimler alanında da o zamanın en itibarlı fakültesi olan Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girebiliyordum. Çok sevinçliydik ve bir tercih yapmaya çalışıyorduk. Fakat tahmin edeceğimiz gibi daha çok mühendislik ve tıp arasında gidip geliyorduk. Fakat hiç beklemediğimiz bir şey oldu ve fark dersleri sınavına girdiğimiz lisedeki müdürün, istişare ettiğimiz daha ünlü ve daha kıdemli diğer bir lise müdürünün değerlendirmesine göre haksız, gereksiz ve anlamsız bir mevzuat yorumu sebebiyle bütünlüme sınavına alınmadık ve üniversiteye giriş sınav sonuçlarımız da boşa gitmiş oldu. Ve her şey bir sonraki seneye (1970) kalmış oldu. Bu olayı bu memlekette daha nice insanların gamsız ve ufuksuz bürokratların kaprislerinden dolayı çektikleri lüzumsuz sıkıntıların ve saçma gerekçelerle uğratıldıkları beyhude zararların bir örneği olsun diye kayda geçirmek istiyorum. İnsanın, kendi hemcinsinin gönüllü zebanisi olma hâlidir bu.

Söylemeye gerek yoktur ki sonraki sene yani 1970 yılında her şeyi yeni baştan tekrarlamak zorunda kaldık. Lise fark derslerini tamamladık ve tekrar üniversiteler arası giriş sınavına girdik. Fakat arada geçen zaman içinde enteresan bir gelişme oldu ve bende şöyle bir fikir netlik kazandı: “Ben İstanbul İktisat Fakültesi'ne gireceğim, iktisat öğreneceğim ve İslamiyet'in o konudaki yönlerini çalışacağım.” Üniversiteye giriş tercihlerinde sadece İstanbul İktisat Fakültesi tercihi yaptım ve çok ilginçtir ki aldığım puanın bu tercih için ancak ucuna yeterli olduğu ortaya çıktı. Bu yeni fikrin bana nerden geldiğini hatırlamıyorum ama İslamiyet'in iktisatla ilgili yönlerini çalışmayı 1970 yılının birinci yarısından itibaren hayatımın ondan sonraki meşgalesi olarak seçtiğime şüphe yoktur.

Bu arada eğer bir önceki sene hem de haksız bir şekilde engellenmemiş olsaydım büyük bir ihtimalle bugün ne isem o ola-

rak değil de bir mühendis veya doktor olarak yaşıyor olacağımı düşünmekten kendimi alamıyorum ki bunun bugünkü meslek veya hayat meşgalesi tercihim muvacehesinde hiç de arzuya şayan bir sonuç olmayacak olduğu açıktır. Söylemeye gerek yoktur ki bu tamamen kişisel bir değerlendirmedir ve mühendislik ve tıp alanlarıyla ilgili herhangi bir olumsuz yargıyı içermemektedir. Aksine Gazâlî'ye ittibaen bu tür alanların bir toplum için farzı kifâye kapsamında yer aldıklarını düşünürüm. Bu durumda bir önceki seneki haksız engellemenin âdetâ hayatımın istikametini doğru yöne çekmeye vesile olduğunu kabul etmek gibi paradoksal bir durumun ortaya çıktığına şüphe yoktur. Böyle olunca beni engellemiş olan lise müdürüne teşekkür etmek ve onu takdir etmek gerekmez mi? Tabii ki hayır! Ameller, niyetlere göredir ve bu olayda amaçlanmamış bir olumlu sonuç söz konusudur. Daha doğrusu bu olayda kahırdan lütuf doğmuştur. Böyle olunca da kahredene teşekkür değil kahrı lütfâ çevirene şükür gerekir.

İktisat Fakültesi'nde daha lisans öğrencisiyken doktora programına başladım. O zamanki doktora yönetmeliği, yabancı dili iyi olan ve ortalaması da yeterli olan öğrencileri, ilgili giriş sınavını kazanabildikleri takdirde lisansın son iki senesinde doktora programına kabul imkânı tanıyordu. Doktoranın öğrenim safhası iki yıldır. Yüksek lisans yoktu. Doktoranın iki yıllık öğrenim safhasının ilk yılını lisans öğrenciliğiniz sırasında geçirebiliyordunuz. İkinci yılını da mezuniyetten sonra yapmanız bekleniyordu. Bende de öyle oldu.

Aradan geçen zaman içinde o zamanki şartlar altında pek gerçekçi görünmemekle beraber üniversiteye hoca olarak intisap etmek de hedeflerim arasına girmişti. Öyle düşününce ne yapmak lazımdı? Öncelikle yabancı dil bakımından yeterli hâle gelmek lazımdı tabii. Bu sebeple oturdum daha önce bir şeyler öğrenmiş olduğumuz iki dili yani İngilizce ve Arapçayı sıfırdan

alıp çalıştım. Sıfırdan dediğim şey şu: O zaman yabancı dil dersleri orta birde başlıyordu. Ben ortaokul birinci sınıf kitabından başlayarak lise sona kadar her sınıfın kitabını ayrı ayrı sonuna kadar tekrar çalıştım çünkü dil kursuna gitmek veya yurt dışına çıkmak gibi alternatiflerimiz yoktu. Bugünkü Türkiye ortamında normal olan film, video ve televizyon gibi diğer lisan öğrenme imkânları da en azından benim için mevcut değildi. Bizim elimizde mevcut olan tek imkân ders kitaplarıydı. Onun için ben de önce İngilizceyi daha sonra Arapçayı orta birden lise sona kadar ki bütün ders kitaplarını baştan sona kadar tekrar çalışarak öğrenmeye çalışmıştım. Bu sebeple yabancı dil konusunda kendi kendimin hocası olduğumu söyleyebilirim. Ama bu çalışmanın hayat boyu ihtiyaçlarımı karşılamaya yettiğini de belirtmem gerekiyor.

O zamanki mevzuata göre doktoranın ikinci senesinin sonunda doktora tezi almaya sıra gelirdi. Çok kısa olarak ifade etmek gerekirse aslında alacağımız tez konusunun ana çerçevesi o zamana kadarki hayat maceramız tarafından çizilmiş durumdaydı. Öyle ya ben İslam'ın iktisadi boyutu üzerine bir çalışma yapmak istiyordum ve bu maksatla İktisat Fakültesi lisans programına daha sonra da aynı fakültenin doktora programına girmiştim. Onlardan önce de imam hatip okuluna ilaveten İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitirerek İslami ilimleri öğrenmeye çalışmıştım. Artık geriye sadece 1970'li yılların ikinci yarısının o türbülanslı ortamının dikte ettiği kısıtlar dâhilinde konuyu somutlaştırmak kalıyordu. Aslında böyle bir konuyu verimli bir şekilde nezareti altında çalışabileceğim tez hocası da belliydi. O hoca Prof. Dr. Sabri Fehmi Ülgener idi ve benim durumumdaki bir doktora öğrencisi için bulunmaz bir talih olarak hâlâ İktisat Bölümü'nün hoca kadrosu içinde yer alıyordu. Ülgener Hoca, hem büyük ilmi hamulesiyle bir doktora öğrencisinin nezareti altında çalışmak isteyeceği ideal bir tez hocasıydı hem de böy-

le bir konuyu dirayetle yönetebilecek İktisat Bölümü'ndeki tek hocaydı. Âdeta optimal bir çözüm kendiliğinden ortaya çıkmış durumdaydı. Allah bir şeyi murat ederse onun sebeplerini de müeyesser kılar sözünün bir tecellisi söz konusuydu âdeta. Artık geriye sadece hocanın rızasını alabilmek kalıyordu. Bu hususta da o sırada Ülgener Hoca'nın asistanı olan kadim dost Ahmet Güner Sayar'ın yardımları imdada yetişti. Ahmet Bey vasıtasıyla Hoca'dan randevu talebinde bulunduk, kabul etti ve huzuruna vardık. Gerçi muhtemelen Ahmet Bey bir ön tanıtımda bulunmuştu ama ben de kendimi tanıttım ve lütfederlerse İslamî ilimler ile iktisat tahsilimi bir arada kullanmama imkân verecek bir konu çalışmak istediğimi arz ettim. Aslında o dönemin kısıtları ve şartları altında tez konusunun ancak bir iktisadi düşünce tarihi konusu olabileceği aşağı yukarı belliydi. Nitekim ilk görüşmemizin sonlarına doğru Ülgener Hoca, çalışabileceğim konulardan birinin Gazâlî'nin iktisadi düşüncesi olabileceğini söyledi. Az önce ifade ettiğim gibi aslında mevcut durum böyle bir konuyu işaret ediyor hatta zorluyor olmakla beraber yine de şaşırduğımı ifade etmeliyim. Daha önceki okumalarımın hatırlayabildiklerimden ve o zamanki iktisat bilgimden hareketle yapabildiğim ilk ve anlık değerlendirme bende konunun uygunluğu hususunda tereddüt uyandırınca Sabri Hoca, Gazâlî'nin, Türkçe tercümeleri olan eserlerinin fihristlerini tarayarak, iktisadi nitelik taşıdığını düşündüğüm konuları listelememi ve bir sonraki görüşmemizde meseleyi o liste üzerinden değerlendirmemizin daha doğru olacağını söyledi. Bunun üzerine gidip Gazâlî'nin *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* ile *Kimyâ-yı Sa'âdet*, isimli eserlerinin fihristleri taradım ve iktisatla ilgili olduğunu düşündüğüm konuları listeleterek hocayı tekrar ziyarete gittim. Hoca'nın, sunduğum listeyi gözden geçirince şu mealde bir cümle sarf ettiğini hatırlıyorum: “Bunlardan bir değil birkaç doktora tezi çıkar.” Bunun üzerine tez konumu “Gazâlî'nin İktisat Felsefesi” olarak karar-

laştırdık ve çalışmaya başladım. Bu tez, Ülgener Hoca'nın nezaretinde tamamlandı ve daha sonraları aynı isimle yani *Gazâlî'nin İktisat Felsefesi* başlığıyla 1984 yılında yayınlandı.

Tez çalışmamın finalinin ilginç bir hikâyesi vardır ki onu sizinle paylaşmak isterim. Ülgener Hoca'yla konu üzerinde anlaştıktan sonra çalışmaya başladım. Önce felsefe ve felsefe tarihi, İslam felsefesi ve İslam düşünce tarihi, sosyoloji ve sosyoloji tarihi, İslam tarihi ve İslam medeniyet tarihi, antropoloji, iktisadi düşünce tarihi ve iktisat metodolojisi gibi konuları kapsayan çok geniş bir okuma yaptım. Daha sonra Gazâlî'nin eserlerine yöneldim ve öncelikle *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserini Arapça orijinalinden ve kenarlarına notlar düşerek okudum. O zamanki tespitlerime göre Gazâlî'nin irili ufaklı 70 kadar eseri vardı daha sonra onlara geçecektim. Sanıyorum tam bu sırada idi ki 1981 yılının Şubat ayının bir vaktinde hocanın beni çağırdığını söylediler. Gittim ki eyvah! Meğer hocanın emekli süresi daha önce yanlış hesaplanmış ve hoca aynı senenin Haziran ayının bir vaktinde yaş haddinden emekliye ayrılacakmış. Malum, hoca Osmanlı döneminde doğduğu için (08. 05. 1911) doğum tarihi Rumi takvimle tespit edilmişti ve yine malum olduğu üzere daha sonra Cumhuriyet döneminde Miladi takvime geçilmişti. İşte emeklilik zamanı konusundaki bu sürpriz gelişme söz konusu iki takvim arasındaki geçiş hesaplarının daha önce yanlış yapılmış olmasından kaynaklanıyormuş. Önümüzde dört aydan fazla ama beş aydan az bir zaman vardı ve Sabri Hoca tezi bitirmemi istiyordu. İki gerekçesi vardı: (1) Eğer bu tez kendinden sonraya kalırsa onu üstlenecek hoca bulamayabilirdim ve hoca bunu istemiyordu. (2) Hoca bu tezin kendi riyaseti altında tamamlandığını görmek istiyordu. İlk gerekçe o zamanın şartları altında çok ciddiye alınması gereken bir riske işaret ediyordu fakat beni daha çok etkileyen, hocanın bu tezi kendi riyaseti altında tamamlanmış görmek arzusuymdu. Hocama o sırada

Gazâli'nin eserlerinden sadece *İhya*'yı okumuş olduğumu ve henüz yazmaya da başlamadığımı arz ettim. Bana göre daha birkaç yıllık çalışmaya ihtiyacım vardı. Ben hocanın bu durumda tezin yetişemeyeceğini söylemesini beklerken ne dese beğenirsiniz: “Sabri Bey, o zaman konuyu *İhya* ile sınırlayalım ve bir an önce yazmaya başlayınız!” Bu andan itibaren ehliyetli, dirayetli ama onlardan daha önemlisi danışmanlığını yaptığı öğrencinin akıbeti konusunda duyarlı ve özenli bir rehber hocanın oynayabileceği mucizevi rolü sergileyen bir olaylar dizisi harekete geçti diyebilirim. Benim ilk tepkim daha 60 küsur eseri olan bir yazarın sadece bir eserine dayalı bir tezin uygun olup-olmayacağı şeklindeydi. Hoca, buna karşı böyle bir sınırlamanın makul bir şekilde yapılması ve açık olarak ifade edilmesi hâlinde pekâlâ meşru olduğunu hatta Batı'da bu tür tezlerin daha makbul görüldüğünü ifade edince ben de mealen şöyle bir cevap verdiğimi hatırlıyorum: “O hâlde ben de deneyeceğim hocam.” Ve huzurdan ayrıldım. Minnet ve şükranla belirtmeliyim ki bundan sonra ilgili herkesin her türlü yardımı yaptığı her şeyin yolunda gittiği ve böyle durumlarda muhtemel hiçbir aksaklığın yaşanmadığı pürüzsüz ama son derece zorlu bir süreç başladı. O sırada yedi profesörün bulunduğu İ. Ü. İktisat Fakültesi, Sosyal Siyaset Kürsüsü'nde tek asistandım bütün hocalarım tez bitene kadar beni azat ettiler. Biri dört, biri iki ve biri de bir yaşlarında olan üç çocuğumuz vardı, eşim onlar dâhil her türlü meşguliyetten beni azat etti. Özellikle büyük oğlumuzun babasını görme hamlelerine karşı ise çalıştığım odanın kapısını içerden sürgüleyerek tedbir aldık. Diyebilirim ki asgari uyku ve zaruri ihtiyaçlar dışındaki bütün vaktim okumak ve yazmakla geçiyordu. Uzun lafın kısısı belki Ülgener Hoca hariç ama ben dâhil hiç kimsenin pek mümkün görmediği şey gerçekleşti ve tez nüshalarını hocanın zorunlu emeklilik gününden üç gün önce jüri üyelerine teslim edebildik. Sınav günü olarak başka çare kalmadığı için hocanın

yaş haddinden emekliye ayrılacağı gün belirlenmişti. Nihayet beklenen gün geldi ve eğer yanlış hatırlamıyorsam ben saat 11.00'de tez savunmasına girdim ve Sabri Fehmi Ülgener Hoca da aynı günün mesai saati bitiminde yaş haddinden emekliye ayrıldı (21.05.1981). Söylemeye gerek yoktur ki her şeyin benim lehime seferber olduğu böyle bir süreçte sınav sonucunun da aynı şekilde tecelli etmesi sürpriz olmazdı. Nitekim doktora tezim Ülgener Hoca başkanlığındaki jüri tarafından oy birliğiyle kabul edilmişti. Ve böylece de Ülgener Hoca'nın son doktora talebesi olmuş oldum.

Diyebilirim ki eğer ben kendi tez jürimde olsaydım kesinlikle olumsuz oy kullanırdım çünkü o yoğun çalışma temposu içinde konuya o kadar odaklanmış ve nüfuz etmişim ki yazabildiklerim, yazabileceklerime kıyasla çok yetersiz geliyordu bana. Hatta ayıplı bir çalışma gibi görüyordum ortaya çıkan tezi ve daha sonra çevreme hayıflanarak şöyle dediğimi hatırlıyorum: "İnsan kendi ayıplarını örtmeye çalışır, ben ise ayıplarımı bir jüri önünde sergilemek zorunda kaldım." Nitekim uzun zaman kendimi bu buruk ruh hâlinden kurtaramamış ve böyle bir süreçten başarıyla çıkmış olmanın yol açması tabii olan ferahlığı bir türlü yakalayamamıştım. Ta ki tez jürimde yer alan Prof. Dr. Metin Kutal hocaya teşekkür ziyaretine gidene kadar. Tanıyanlar bilir, Allah uzun ve sağlıklı ömürler versin, Metin Hoca son derece ciddi ve titiz bir akademisyendir ve akademik konularda gönül almak için söz söylemez. O ziyarette hoca, tezimi son satırına kadar okuduğunu belirttikten sonra çok takdir edici sözler söyleyince yavaş yavaş kendimi toparlamaya başladım diyebilirim. İlginçtir ki o tez, birkaç küçük düzeltme dışında herhangi bir değişiklik yapılmadan daha sonra orijinal hâliyle yayınlandı ve ilk yayınlandığı 1984 yılından beri yeni baskılar yapmaya devam etmektedir. İtiraf edeyim ki ben de daha sonra ve tez yazımı, atmosferinin dışına çıktıktan sonra okuduğumda onu hiç de fena bulmamıştım!

Bu bahsi asistanlık veya akademik mesleğe intisap sürecimle ilgili bir özetle bitirebiliriz. Daha önce de değindiğim gibi benim şartlarımda çok gerçekçi olmamakla beraber bende bir akademik mesleğe intisap arzusu belirmişti. Açıkçası benim durumumdaki birinin o zamanlar yani 1970’li yıllarda akademik bir pozisyon elde edebilmesi neredeyse imkânsızdı ama arzum o kadar güçlüydü ki denemeye karar verdim. Yüksek İslam Enstitüsü’nü Diyanet bursuyla okumuştum ve mezuniyet sonrası yapılan sınavlarda da müftülük veya vaizlik hakkı elde etmiştim. Ancak doktora çalışmamı gerekçe göstererek İstanbul’da bir camiye imamlik talebinde bulundum. Sağ olsunlar o zamanki Diyanet yetkilileri bu talebi anlayışla karşıladılar ve İstanbul’a imamlik tayinim yapıldı (1972). Diyebilirim ki 1975-1980 yılları arasındaki hayatım bir taraftan doktora çalışmalarımı sürdürmekle bir taraftan da asistanlık arayışlarıyla geçti. Bu süre içinde çok sayıda asistanlık imtihanına girdim. Öyle ki durumuma uygun her imtihana girdiğimi söyleyebilirim. Hatta artık durumu latifeye vurur olmuştum ve bazen ne iş yaptığımı soranlara: “İşim, asistanlık sınavlarına girmek” diye cevap veriyordum. Bu imtihanlarda her keresinde dil sınavını geçiyor ama ya bilim sınavı ya da mülakat safhasında çok kere de dört beş ayı bulan bir gecikmeden sonra saf dışı kalıyordum. Bunlardan sadece ikisinden örnek vaka olarak bahsedeceğim.

Bunlardan birinden sonuç beklerken ve aradan üç dört ay kadar bir zaman geçmişken bir yerde jüri üyelerinden birine rastladım ve böylece durumu sorma imkânı buldum. “Yaa, anlarsınız işte; sizi almak istemediler” mealinde bir cevap aldım. İlginçtir ki bu zat daha sonraları ünlü YÖK başkanlarından biri olacaktı.

Diğer vaka da buna benzerdi ve İstanbul dışındaki bir üniversitede meydana gelmişti. Yine aylar geçmiş ama sonuç bir türlü açıklanmamıştı. Sonunda sınavın iptal edildiği haberi geldi. Olayı araştırınca öğrendik ki dil jürisindeki hocalardan biri

evraka imza atmaktan imtina etmiş ve böylece süreç tıkanınca sınavın iptal edilmesi cihetine gidilmiş. Gerekçe de -tabii ki gayriresmî ve kayıtlara geçmeyen gerekçe- şuymuş: Meğer dil jürisi üyesi olan hoca, bu sınava girenlerin çoğunluğunun sağ tandanslı olduğuna inanıyormuş ve böyle olunca da süreci sabote etmeye karar vermiş. Bunun yolu olarak da dil sınavı kâğıtlarını değerlendirmemeyi ve evraka imza koymamayı seçmiş çünkü değerlendirme yapsa hep olageldiği gibi en azından benim kâğıdımın geçer not alacağı belli. Tabii aklınıza gelebilecek diğer ihtimallerin niye devreye girmediği ancak o zamanın şartları altında anlaşılabilir ve özeti şudur: “Zor, oyunu bozar.” Olan şey, zorbalıktan başka bir şey değildi.

Bu son vaka aynı zamanda asistanlık arayışı maceramızdaki son halka oldu ve âdeta daha önce de değindiğim “Kahırdan lütuf doğar” sözünün başka bir teyidine sahne oldu. Nitekim hadisenin duyulmasından sonra aynı sınavın bilim jürisinde yer alan hocalardan biri olan İ. Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Orhan Tuna’nın ziyaretine gittiğimde aramızda mealen aşağıdaki gibi bir diyalog geçti:

-Sabri, seni engellediler değil mi?

-Hocam, olan biteni benden daha iyi biliyorsunuz.

-Peki öyleyse ben seni buraya alayım da görsünler bakalım. Kendini artık buranın asistanı gibi düşün ve hukuki süreç tamamlanuncaya kadar buraya muntazaman gidip gelmeye çalış. Kimseye de yüzü suyu dökmeneye gerek yok! Senin işin artık benim uhdemdedir.

Söylemeye gerek yoktur ki benim o zamanki durumum gibi bir durumda olan birisi için bu muhteşem bir muameledir. Ancak hemen belirtiyim ki Orhan Hoca, konuyla ilgili herhangi bir hukuki süreç başlamadan yaş haddinden emekliye ayrıldı ve benim İktisat Fakültesi’ne intisabım ancak çok daha sonra-

ları gerçekleştirebildi. Daha önce de işaret ettiğim gibi akademik mesleğe intisabım Sabahattin Zaim Hoca'nın kürsü başkanlığı sırasında ve onun asistanı olarak gerçekleşti. Her iki hocamı da rahmet ve minnetle anıyorum.

Hocam burayla bağlantılı birkaç tane soru sorabiliriz? Siz hem yüksek İslam mezunusunuz hem de iktisat mezunusunuz bundan dolayı Gazâlî'nin iktisat felsefesini çalıştığınızı söylüyorsunuz. Günümüzde ama bu alanında çalışan hocalarımızın çoğu ya ilahiyat mezunu ya iktisat mezunu. Her iki fakültenin mezunu olmanın katkıları artıları nedir?

Çalışılacak her konu, asgari bir vasıf müktesebatını gerektirir. Bu müktesebat varsa mesele yok ama yoksa ve tatminkâr bir çalışma yapılmak isteniyorsa onun elde edilmesi gerekir. İslamî iktisat alanı interdisipliner hatta multidisipliner bir çalışma alanıdır ve o sahada tatminkâr çalışmalar yapabilmek için hem İslamî ilimler hem de başta iktisat olmak üzere diğer ilgili alanlarda asgari bir donanım ihtiyacı vardır. Ayrıca hem İslamî ilimlerin hem de diğer ilgili ilimlerin birer disiplinden ibaret olmayıp disiplin setlerinden oluştuğunu hatırlamak gerekmektedir. Nitekim İslamî ilimlerin fıkıh ve usul-i fıkıh ile başlayıp tefsir, hadis, kelam ve ahlâk alanlarına diğer ilimlerin iktisat ve finansla başlayıp işletmecilik, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, felsefe ve hem düşünce hem de vaka tarihlerini kapsamak üzere iktisadi tarih alanlarına doğru uzandığı bilinmektedir. Diğer taraftan belirtmek gerekir ki bu asgari donanım düzeyi sabit olmayıp ihtiyaca göre değişen hareketli bir düzeyi temsil eder. Zira İslamî iktisat alanı çok geniş bir alt alanlar yelpazesinden oluşmaktadır ve her alt uzmanlık dalı aynı donanımı gerektirmeyebilir. Denebilir ki fiilen nasıl bir donanım bileşiminin gerekli olduğu her alt uzmanlık alanına göre biraz farklılık gösterecektir. Çok genel bir ifadeyle analitik, tasviri ve teknik çalışma yapacakların daha çok iktisat

ve diğer ilgili alanlar bilgisine, normatif çalışma yapacakların ise daha çok İslamî ilimler bilgisine ihtiyaçları olacağı söylenebilir. Ancak her iki alanda asgari bir bilgi ve aşinalık düzeyinin şart olduğunu tekrar vurgulamak gerekiyor zira yeterli bilgi eksikliği kişiden kişiye ya fikrî korkaklığa ya da aşırı fikrî cesarete yol açabilmektedir. Nitekim dinî bakımdan herhangi bir hataya düşmemek ve vebal altına girmemek endişesiyle gerekli hatta bazen zorunlu adımları atmaktan çekinenler olduğu gibi bir ayet veya hadisten veya bir ayetle bir hadisten hareketle bütün dünyaya nizam vermeye çalışanlar olduğu görülebilmektedir.

Yaşanmış bir örnek vermiş olmak için benim biraz önce değindiğim doktora tezi seçme sürecime dönebiliriz. Hatırlarsanız Ülgener Hoca, mümkün bir konu olarak Gazâlî'nin iktisadi düşüncesini önerdiği zaman önce tereddüt göstermiş daha sonra da hocanın rehberliği sayesinde bu

İslamî iktisat alanı interdisipliner hatta multidisipliner bir çalışma alanıdır ve o sahada tatminkâr çalışmalar yapabilmek için hem İslamî ilimler hem de başta iktisat olmak üzere diğer ilgili alanlarda asgari bir donanımına ihtiyaç vardır.

tereddüdü yenmiş ve konuyu çalışarak tamamlamıştım. İlginçtir ki bu tereddüdü yaşadığım sırada hem İslamî ilimler hem de iktisat alanında birer lisans derecesine sahiptim. Üstelik İktisat Fakültesi'nin o zamanki programının bir özelliği olarak lisans düzeyinde maliye ve siyaset, lisansüstü düzeyde maliye ve sosyal siyaset disiplinlerini de yan dal olarak çalışmıştım. Dolayısıyla böyle bir çalışma için gerekli asgari donanımına sahip bir konumdaydım. Fakat bu kadarı, konunun fizibilitesini değerlendirme safhasında ilk anda yeterli olmamış ve hocanın rehberliği ile gerçekleşen bir perspektif değişimine ihtiyaç hasıl olmuştu.

Buradan çıkarılabilecek iki ders vardır. Bunlardan biri, az önce işaret ettiğim asgari donanım düzeyinin hareketli oluşuyla ilgili ifademin belki nicel değil ama nitel bir teyidi olmasıdır. İkincisi, ilmi çalışmada özellikle doktora safhasında danışman hocanın rehberliğinin oynayabileceği kritik rolün bir örneği olmasıdır. Nitekim eğer Ülgener hocanın yol göstericiliği olmasaydı muhtemelen “Gazâlî’nin İktisat Felsefesi” başlıklı bir doktora tezi çalışması yapılmamış olacaktı.

Daha önceki safhalarına geri dönerek bu örneği ilmi çalışma için gerekli asgari donanım ekseninde biraz daha detaylandırabiliriz. İnterdisipliner hatta multidisipliner nitelikte olmaları hasebiyle İslamî iktisat çalışmalarının asgari bir İslamî ilimler ve iktisat donanımı gerektirdiğine işaret ettik. Pek tabiidir ki bu aynı zamanda söz konusu bileşimin unsurlarından birine ya da diğerine tek başına sahip olmanın yeterli olmadığı anlamına gelir. Nitekim İslamî ilimler donanımına sahip insanların asırlarca başta *İhyâ* olmak üzere Gazâlî’nin eserlerini okuduklarını biliyoruz. Hatta *İhyâ*’nın en çok okunan İslamî eserlerin başında geldiğini biliyoruz. Buna rağmen bilebildiğimiz kadarıyla bizim doktora çalışmamıza kadar onun iktisadi düşüncesiyle ilgili herhangi bir çalışma yapılabilmiş değildir. Açıktır ki bunun sebebi, bu eserlerin okuyucularının iktisadi bir perspektif kullanmamış olmalarıdır. Diğer taraftan sadece iktisat donanımına sahip olan insanlardan da böyle bir çalışma o vakte kadar sadır olmamıştı. Yine açıktır ki bunun da sebebi, o donanıma sahip insanların bir İslamî ilimler donanımına sahip olmamış olmalarıdır. Söylemeye gerek yoktur ki bu örnekte interdisipliner perspektif ve yaklaşımların verimlilik ve üretkenliği lehine kuvvetli bir argüman da ortaya çıkmaktadır.

İslamî ilimler gibi çok geniş tasniflerin de her zaman tam bir netlik ifade etmeyebileceğine işaret etmekle bu bahsi bitirebiliriz. Nitekim mesela; yukarıda işaret ettiğimiz kadarıyla İslamî ilimler içinde Alet İlimleri yani başta Arap grameri olmak üzere mantık ve edebî bilgiler

yer almaz. Ancak yukarıdaki gibi bir çalışma için yine asgari seviyede bir Arapça bilgisine ihtiyaç olduğunu söylemeye gerek var mıdır? Gerçi böyle bir çalışma pekâlâ Gazâlî'nin eserlerinin tercümelerine dayanılarak da yapılabilirdi ancak bunun bir doktora çalışması olarak yetersiz kalacak olduğuna şüphe yoktur. Diğer taraftan bu aynı zamanda asgari donanım şartının düzeyinin duruma göre hareketli ve değişken olabileceğinin de başka bir örneğini teşkil eder.

Sanıyorum diğer durumlar bu örneğe kıyasla değerlendirilebilir.

Günümüzde literatürde daha çok İngilizce çalışmalar var. Batı'nın bu alanda öne çıkmasını nasıl değerlendirirsiniz?

Batı çok genel kavram ve böyle kavramlarla konuşmak her zaman bir belirsizlik riski taşır. Böyle bir ihtirazi kaydı hatırdaki tutarak denebilir ki bugün Batı neredeyse hayatın her alanında ileride. Bunu herhangi bir komplekse kapılmadan realitenin bir tasviri olarak not etmek gerekiyor. Yine uzun bir zamandan beri neredeyse her alanın standartları ve bu arada akademik çalışmaların da standartları orada belirleniyor. Dolayısıyla Batı'da İslami iktisat alanıyla ilgili iyi çalışmaların yapıyor olmasında şaşılacak bir taraf yok. Ancak bu konuda Batı'nın öne çıktığını söylemenin pek doğru olmadığını düşünüyorum. Kanaatimce her şeye rağmen İslami iktisat alanıyla ilgili çalışmaların ağırlık merkezi İslam dünyasıdır. Ayrıca İslami iktisat alanıyla ilgili çalışmaların daha çok İngilizcede çıkıyor olmasının başka bir açıklaması da var. Bugün İngilizce bir dünya dili ve o dilde yayınlanan çalışmalar daha kolay görünürlük ve tanınırlık elde ediyor. Bu sebeple İslam dünyasında ve Müslümanlar tarafından yapılan birçok çalışma da bu dilde yayınlanıyor. Diğer taraftan yerli dillerde yayınlanan eserlerin neredeyse yok muamelesi gördüğünü biliyoruz. Bunda bir kasıt olması da gerekmez. Aslında belki "yok muamelesi görüyor" demek yerine yerli dillerde yayınlanan eserlerin yeterince görünme ve bilinme imkânı bula-

madığını söylemek daha doğru ve adilane olur. Çünkü kimsenin onlara doğrudan haksızlık falan ettiği yok. Mesele subjektif bir tavırdan ziyade objektif bir imkânsızlıktan kaynaklanıyor. Çok basitçe ifade etmek gerekirse İslam dünyasının belli başlı dil ailelerine mensup insanlar arasında doğrudan bir iletişim ve kültürel geçişlilik mevcut değildir. Bu dil aileleriyle dünya arasında da sadece tek yönlü bir ilişki vardır yani alış var ama veriş yoktur. Dolayısıyla yerli dillerdeki çalışmalar lokal veya mahalli kalıyor ve sahayla ilgilenenler açısından dahi bir görünürlük, bilinirlik ve tanınırlık imkânı elde edemiyor. Böyle olunca da mevcudiyetleriyle mütenasip bir varlık manzarası arz edemiyorlar veya olduklarından daha az görünüyorlar denebilir. Belki bir dereceye kadar Arapçayı bu durumdan istisna edebiliriz. Eskiden İslam dünyası arasında daha sıkı bir kültürel iletişim mevcut idi. Mesela; İslam dünyasının şarkında yazan bir müellifin eseri daha onun hayatında aynı dünyanın garbında makes bulabiliyordu. Ve tabii ki aksi de aynı derecede varitti.

Tüm dünyaya ulaşabilmek için ister istemez dünya dili İngilizceyi kullanmamız gerekiyor.

Kesinlikle. Akademik hayatın başında olan arkadaşlara tavsiyem İngilizceyi rahat kullanabilir hâle getirmektir. Konuşabilir, anlayabilir ve tabii yazabilir hâle getirmek lazım ve çalışmalarımızın Türkçe versiyonundan sonra bir de İngilizce versiyonunu hazırlamak lazım. Aksi hâlde çalışmalarınız potansiyel okuyucu kitlesinin ancak nispeten küçük bir kısmıyla buluşma imkânı elde edebilecek demektir. Aslında tabii ki lisan işini İngilizceye hasretmek gerekmez. Burada sadece bir aşgariden söz ediyoruz.

Kitaplarınızı İngilizceye çevirmeyi düşünüyor musunuz hocam?

İngilizceyle daha doğrusu İngilizcenin hâlihazırdaki konumuyla ilgili olarak buraya kadar söyleyegeldiklerimizden anlaşılabilir-

ceği gibi elbette bizim kitapların İngilizceye çevrilmesini isterim. Ancak buna benim vaktim yok. Başkalarında da şimdikiye kadar o konuda herhangi bir irade sadır olmadı. Israrı ve sürekliliği olmayan bazı teşebbüsler oldu fakat o sırada uygun mütercim bulamamaktan dolayı akim kaldı. Malezya'dayken toplam 150-200 sayfa kadar tutan altı makalem İngilizce olarak yayımlandı ama bunlar da farklı konulara ilişkin olduğu için kitaplaşmadı. Zaten dışarda biraz tanınıyorsam bunu da bu makalelere borçluyum diyebilirim.

Pekiyi hocam, şimdi hem Yüksek İslam Enstitüsü hem de iktisat alanının faydalarından bahsettik. Malumunuz Sakarya Üniversitesi'nde, İstanbul'da iki üniversitede, Konya'da yine aynı şekilde eğitimler devam ediyor. Siz bu üniversitelerdeki eğitimleri gerek müfredat olarak gerek gidişat olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bildiğiniz gibi İslamî iktisat ve finansla ilgili programlar önce yüksek lisans düzeyinde başladı akabinde doktora programlarıyla devam etti. Sakarya, Sabahattin Zaim ve İstanbul Üniversitelerinde bu seyrin takip edildiğini biliyoruz. Daha sonra Sabahattin Zaim ve Konya Karatay Üniversitelerinde lisans programlarının açılmasıyla süreç devam etti. Eğer yanılmıyorsam şu anda tablo bundan ibaret. Bu programların müfredatlarını yakından bilmediğim için müfredat bazında bir değerlendirme yapmam doğru olmaz. Ama kanaatimce bu bölüm ve programların sayısını daha fazla arttırmadan önce şöyle bir durup soluklanmak uygun olur. Çünkü bu süreçler içinde yer alan insanlar var ve biz onların kaderlerini etkileyebilecek şeyler yapıyoruz. Bu anlamda yaptıklarımızın makul, faydalı, etkin, meşru ve adil olduğundan emin olmamız gerekir. Mesela; o bölümlerin müfredatları ve onlardan mezun olacakların istihdam imkânları konusunda anlamlı bir durum değerlendirmesi

yapabilecek hâle gelmek lazımdır. Bu önemli bir konudur. Yine mesela; lisans öğrencilerinin hayatlarının en değerli 4 yılını işgal ettikten sonra onları hayatın en zor hâllerinden biriyle yani işsizlikle baş başa bıraktığınız zaman bu adil olmaz. Dolayısıyla bu konuda karar verme mevkiinde olanların, işin istihdam yönünü çok ciddi bir şekilde düşünmesi icap eder. Belki hâlihazırda iki lisans bölümünün mezunlarını massedebilecek bir talep vardır piyasada. Fakat o zaman tedrici ve önümüzü görerek gitmek lazım. Bu yapılmadan his ve heyecanla çok fazla bölüm açılmasının ihtiyata uygun olmayacağı kanaatindeyim. Ben oradaki bölümün hazırlık çalışmaları yapılırken Konya Karatay Üniversitesi Mütevelli Heyet başkanıyla bu konuda görüş alışverişinde bulunma imkânı bulmuş ve istihdam meselesiyle ilgili endişelerimi dile getirmiştım. Sağ olsun durumun farkında olduklarını, iş dünyasının bu alanda yetişmiş elemana ihtiyacı olduğunu ve bu ihtiyaca binaen bölümün kurulmasını talep ettiklerini ifade etmişti. Bu ifadeyi önemsemiştım çünkü bu görüşü ifade eden kişi iş dünyasından birisiydi. Fakat yine de bu alanda ne kadar elemana ihtiyaç olduğunu özenle tespit etmeye çalışmak gerekir. Aksi takdirde bu bölümlerden mezun olan kişilerin iş bulamama gibi bir durumla karşı karşıya kalmaları pekâlâ mümkündür. Sonuç olarak mevcut iki lisans bölümüyle bir müddet iktifa edilmesinin ve İslamî iktisat ve finans bölümlerinin sayısının artırılması hususunun iyi düşünülmesinin ihtiyata daha uygun olacağını düşünüyorum.

Hatta müstakil olarak İslamî iktisat gibi bölümler açmak yerine belki onlara paralel olarak iktisat ve işletme gibi bölümleri İslamî iktisat dersleri ile renklendirme cihetine de gidilebilir. Böyle olduğu takdirde mezunlar, iktisat ve işletme gibi bölümlerin mezunu olarak piyasaya çıkacak ve ilave bir kısıtla karşılaşmayacak demektir. Ama eğer yine de İslamî iktisat bölümleri açılacaksa bu takdirde normal iktisat bölümü mezunlarıyla aynı temel hak-

lara sahip olmalarının sağlanması icap eder. Çünkü özellikle devlet kurumlarında çeşitli görevlere başvurabileceklerin mezuniyet yerleri ilgili mevzuatta tadat edilmiştir. Bu sebeple İslamî iktisat bölümlerinden mezun olacaklar için kurum sınavlarına giriş hakkının tanınması, bölümün revaç ve meşruiyet kazanması için önem arz etmektedir. Aynı şekilde bu durum özel sektör için de sinyal görevi görecektir. Özel sektör temsilcileri bu bölümden mezun olanların kamu kuruluşlarına girdiğini görünce “Öyleyse bizde bu mezunları işe alabiliriz” şeklinde düşüneceklerdir. İnanıyorum ki özellikle İslamî iktisat bölümü açan üniversitelerin böyle bir çaba gösterme sorumlulukları da vardır.

İslamiyet'in faiz yasağıyla asıl yapmak istediği ve getirmek istediği şey, kredi veya borç esasına dayanmayan bir dünyanın kurulmasıdır.

Kanaatimce İslamî iktisat çalışmaları için en elverişli platformlar, yüksek lisans ve doktora programlarıdır. Ancak bu programları özenle tasarlamak ve yönetmek gerekir. Lisans bölümü için ifade ettiğimiz çekinceler bu seviyeler için de geçerlidir. Sadece eleman yetiştirmek değil bu yetişmiş elemanların istihdam ihtiyaçlarının da düşülmesi gerekmektedir. Bunun ötesinde ben İZÜ ve İstanbul Üniversitesi doktora programlarında birer sömestirde ders verdim. Hiç şüphesiz bu programların geliştirilmeye ihtiyacı var. Öncelikle günümüzdeki dünya standartlarını yakalamamız lazım. Amerika, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde iktisat doktorası yapan kişilerin teçhizatı neyse bu bölümlerde okuyan kişilerin de benzer teçhizata sahip olması gerekir. Dünya standartlarının yakalanması için iyi bir müfredat çalışması yapmamız lazım. Ama iyi bir müfredat tek başına yeterli değildir. Dersleri ehliyetle verebilecek, alanında uzman hocaların da bulunması gerekmektedir.

İslamî iktisat ve finans yüksek lisans ve doktora programlarında yer alan öğrencilerin çoğu kendilerini yeterince meşgul eden ve yoran bir işte çalışır durumdadır. İş çıkışı evine gidip dinlenmesi gereken bir zamanda kariyerini geliştirmek amacıyla fedakârlık yapıyor ve gelip sınıfta yer alıyor. Yüksek lisans öğrencisi için programın amaçları ve ihtiyaçları bakımından pek bir şey diyemem. Ancak bunun doktora programları için uygun olmadığını düşünüyorum. Kanaatimce tatminkâr bir çalışma için doktora çalışmasının, doktora öğrencisinin tek meşgalesi olması ve geçiminin de oradan sağlanıyor olması gerekir: Ya akademik mesleğe intisap şeklinde ya da tatminkâr bir burs şeklinde. Bu olmadıği zaman standartların düşürülmesi mecburiyeti gibi bir durum ortaya çıkıyor. Bakıyorsunuz, karşınızda yorucu bir iş gününden sonra tam da dinlenmeye çekilmesi gereken zamanda kariyerine yeni bir ilavede bulunmak üzere fedakârlık yapıp gelen gayretli genç insanlar var. Bir taraftan onların bu durumlarının farkındayken onlardan programın standartlarının gereklerini talep etmek içinizden gelmez diğer taraftan da öyle bir talepte bulunulsa dahi mevcut kısıtları altında onun hakkından gelemeyeceklerini bilirsiniz. Ancak diğer taraftan bir doktora çalışmasının gerektirdiği şartlar ve standartlar var ve bunun için de asgari bir çabaya ve mesaiye ihtiyaç var. Bu çaba ve mesai her hâlükârda çalışan bir insanın verebileceğinin daha fazlasına tekabül eder. Yani paradoksal bir durum söz konusudur burada. Bu sebeple öncelikle doktora öğrencilerinin sadece doktora ile uğraşmalarını sağlayacak imkânların sağlanması gerekmektedir. İyi bir doktora çalışması ancak bu şekilde ortaya çıkar. Tabii şimdiye kadar olduğu gibi standartlar düşürülerek de doktora programları sürdürülebilir. Ancak standartları düşürülmüş programlardan mezun olan doktora öğrencilerinin çalışmaları yeterince tatmin edici olamayacağı aşîkârdır.

Hocam işin eğitim kısmından bahsettik. Üniversitelerin uygulama alanına dair yapabilecekleri şeyler sınırlı. Günümüzde Türkiye’de ve dünyada İslam ekonomisinin uygulama ayağı olarak İslamî bankalar ön planda. Siz de ülkemizde finans sektörünün önde gelen kurumlarından biri olan TCMB’de görev yapıyorsunuz. Sizce Türkiye’de Merkez Bankası, BDDK gibi kurumlar İslamî finansın geliştirilmesinde üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getiriyor mu? Veya bu kurumların sektörün gelişmesi için katkıları oluyor mu?

Elbette, hiç şüphenez olmasın. Bahsettiğiniz kurumların sektörün gelişmesi için önemli katkıları olmaktadır. Bildiğiniz gibi bu hususta yapılabileceklerin bir kısmı, kanuni düzenleme konusudur ve dolayısıyla siyasi iradeyle ilgilidir ki bu hususta gayet olumlu bir yaklaşımın olduğu söylenebilir. Bu alanda yapılanların en önemli örneği de özel finans kurumlarından katılım bankalarına geçişi sağlayan düzenlemedir. Ancak bunun yanında TCMB, BDDK gibi idari kurumların da olumlu yaklaşımları, önemli katkıları var. Benim görev yaptığım süre boyunca bu bankaların işlemlerini kolaylaştırıcı, yollarını açıcı bir hayli şey yapıldı. Ayrıca Merkez Bankası’nın hâlihazırdaki üst yönetimi büyük ölçüde katılım bankaları mahreçli olduğu için bu hususta hem iyi niyet hem de yeterli bilgi vardır diyebiliriz.

Ancak katılım bankalarının çok önemli bir açmazı vardır. Adlarından da anlaşılacağı üzere bu bankalardan daha çok ortaklığa dayalı işler yapmaları beklenir. Diğer taraftan ortaklık esasına dayalı finansman, klasik bankaların işi değil ve katılım bankaları da banka statüsünde. Bankalar tanım gereği kredi ticareti yapan kurumlardır. Bankalar başkalarının paralarını mevduat olarak toplar ve onları müteşebbislere kredi olarak plase eder. Arada da kendilerine bir kazanç temin ederler. Bankaların yaptığı iş esas itibarıyla budur. Buradaki açmaz, iki farklı finansman tarzının sanki aynı şeylermiş gibi muamele görüyor olmasıdır. Katılım bankaları, banka olarak sisteme entegre olabilirler. An-

çak katılım finansmanı yapacaklarsa o zaman kanaatimce banka yapısından farklı bir yapıda olmaları gerekir. Burada bir açmaz var. Sistem bankacılık sistemine dolayısıyla krediye dayalı bir sistem olarak kuruldu. Katılım bankaları da aslında niyetleri bu olmadığı hâlde bu kanuna göre kendilerine bir hayat arıyorlar. Böyle olunca da dikkat ederseniz işlemlerinin yüzde doksandan fazlası murâbaha şeklinde olmaktadır. Bunun sebebi, bankacılık faaliyetine en yakın işlemin murâbaha olmasıdır. Bu durum, sistemin yapısının bir gereğidir. Dolayısıyla bu yapının içerisinde katılım bankaları isteseler de katılım bankacılığı yapma hususunda zorlanırlar. Eğer katılım finansmanı yapacaklarsa bir çerçeve değişikliğine bunun için de bir sürü başka şeye ihtiyaç var. Bu kurumlar sadece bankacılık yapmak isterlerse mesele yok. Ama gerçekten katılım finansmanı yapacaklarsa ve ağırlık ortaklığa kayacaksa çok köklü yeni düzenlemelere âdeta sistem değişikliğine ihtiyaç var demektir. Müşâreke ve mudârebe gibi ortaklığa dayalı işlemleri, banka olarak yapmak imkânsız demiyorum ama çok zordur. Ve yapı bu iken katılım bankalarını eleştirmek de çok anlamlı değildir. Ben bankacı değilim dolayısıyla bu konularda çok kesin konuşmam doğru olmaz ama sanki ortaklığa dayalı finansman oranının artırılabilmesi için müstakil ve özgün finans kurumlarına ihtiyaç vardır.

Hocam devlet de Ziraat ve Vakıf Katılım Bankaları ile sisteme dâhil oldu. Bazı kesimlerde kamunun sektöre girmesiyle mudârebe ve müşâreke gibi ortaklığa dayalı finansman ürünlerini kullanan bir banka modelinin ortaya çıkacağı yönünde bir beklenti var. Öyleyse böyle bir beklenti içinde olmak da çok anlamlı değil?

Sanıyorum öyle. Çünkü kanaatimce mevcut yapı bu finansman türlerinin uygulanması için yeterince elverişli değil. Devletin iyi niyetli olduğu iki kamu bankasının kurulmasından bellidir. Ama bu iyi niyet ile mevcut yapı uyumlu değil. Uyumlu olması

için o iyi niyetin bir açılımının daha olması gerekir. Mevcut hâliyle katkı mıdır? Evet, bu bankalar, sistemi destekliyor ve katkı sağlıyor. Ancak devlet bankası da olsalar bu kurumların rantabl olmaları beklenir ve bu bakımdan onların da sınırları vardır.

Hocam bir makalenizde faizle ilgili ayetler ile müminlerin kardeş olduğu ayetleri birlikte ele alıyorsunuz ve ortaklık sistemi ile kredi mekanizmasının toplumda meydana getirdiği sosyal etkileri değerlendiriyorsunuz. Bu çerçeveden bakıldığında katılım bankalarının farklı bir çerçeveye oturtulmasının aynı zamanda sosyal değişikliklere de etki yapacağını söyleyebiliriz miyiz?

O makalenin analitik çerçevesinin ima ettiği dönüşümler gerçekleşebilirse sadece sosyal hayata değil hayatın her alanına ve veçhesine yayılan değişimler olması beklenir. Bahsettiğiniz makalede üç ayet grubu arasında irtibat kuruluyor. Birinci grup, faiz yasağı ile ilgili, ikinci grup, müminlerin kardeş konumunda olmasıyla ilgili ve sonuncusu da ümmetin vasat bir ümmet olmasıyla ilgili. Burada Kur'an'ı anlamaya yönelik bir yaklaşım var. Kur'an ayetleri birbiriyle bakışımıdır. O makalede faiz konusunda söylenenler ile müminlerin kardeş olduğunu ve ümmetin vasat bir ümmet olduğunu söyleyen ayetlerin birbirini gerektirdiği gösterilmeye çalışılmıştır. Biri olmadan diğerlerinin de kâmil manada neşvünema bulamayacağı anlatılmaya çalışılıyor. Dolayısıyla âdeta orada Kur'an ayetlerinin tutarlı bir bütün oluşturacak şekilde birbirleriyle ilgili olduklarını göstermeye çalışıyoruz. Bundan başka söylemeye çalıştığımız bir şey daha var. O da Kur'an-ı Kerim'in faiz yasağıyla asıl yapmak istediği

Faiz meselesini mikro bazda ve bir akdin iki tarafı bağlamında değil makro bazda ve bir sistemik mesele olarak değerlendirmek çok daha doğru olur diye düşünüyorum.

şeyin sadece faizi yasaklamak değil borç esasına dayanmayan bir iktisadi hayatın veya sistemin tesis edilmesi olduğudur. Çünkü faiz öyle pek savunulamayacak bir şey değil. Faiz lehine söylenebilecek hayli şey var: Onu meşrulaştırmaya yönelik çok sayıda teori var ve onun işlerlik kazandırdığı bir sürü kurum var. Ve bilindiği gibi modern dünyanın iktisadi hayatı faiz esasları üzerinde yürüyor. İslamiyet'in faiz yasağıyla asıl yapmak istediği ve getirmek istediği şey, kredi veya borç esasına dayanmayan bir dünyanın kurulmasıdır. Esas mesele o. Peki niye krediyi yasaklamıyor da faizi yasaklıyor? Çünkü krediyi ve karzı yasaklasaydı bunun hiç de istenmeyen bazı sonuçları ve komplikasyonları olacaktı. Mesela; karz-ı haseni de yasaklamış olurdu. Çünkü o da bir borçtur nihayetinde. Karz-ı haseni yasaklamak doğru olmazdı çünkü bir tarafta ona ihtiyaç duyanlar var iken diğer tarafta onu sağlamak isteyenler vardır. İnsanların bir kısmının kendi imkânlarının ötesinde bir kaynağa ihtiyacı olabilir ve mümkün olursa bunu almak ister. İnsanların bir kısmı da bu tür bir kaynağı ihtiyaç duyanlara temin ederek hayır hasenatta bulunmak ister, onlara da mâni olmamak lazım. Onun içindir ki İslamiyet, doğrudan krediyi yasaklamak yerine onun orantısız bir şekilde gelişmesine ve işlerlik kazanmasına yol açan mekanizmayı devre dışı bırakarak dolaylı olarak o sonuca varmaya çalışıyor. Faiz yasaklanınca nispeten küçük borçlar verebilirsiniz karz-ı hasen olarak. Bu iş yürümeye devam eder. Çünkü karşılığında bir şey beklemiyorsunuz. Peki bir milyar dolarınız olsa Müslüman kardeşinize 5, 10, 20 yıllığına hatta bir yıllığına yatırım yapmak üzere karz-ı hasen olarak yani karşılıksız olarak borç verir misiniz? Daha doğrusu bu herkesin her zaman yaptığı olağan bir şey hâline gelebilir mi? Sanıyorum bu sorunun normal cevabı olumsuzdur ve böyle olunca da bu konuda bir yasağa falan da ihtiyaç yok demektir. Ayrıca faizin zulüm olduğundan çok kolay söz edilebilir ama onun adaletini savunanların da sayısı az

olmadığı gibi argümanları da kolayca göz ardı edilebilir nitelikte değildir. Böyle olunca faiz meselesini mikro bazda ve bir akdin iki tarafı bağlamında değil makro bazda ve bir sistemik mesele olarak değerlendirmek çok daha doğru olur diye düşünüyorum. Asıl yapılmak istenen borca dayalı bir ekonominin devreden çıkarılması ve bu mekanizma olmadığına ortaklığın çare olarak kalmasıdır. Örneğin; normal olarak bir milyar dolarınızı kardeşinize 5-10 yıllığına karşılıksız borç olarak vermezsiniz ama size cazip bir proje getirirse ve gelin ortak olalım önerisinde bulursa büyük ihtimalle verirsiniz. Burada bir taraftan bir işlemi yasaklayarak diğer taraftan başka bir işlemi dolaylı teşvik ederek bir şey yapılmaya çalışılıyor. 16 yıl oldu o çalışma yayınlanalı ama henüz bu manada bir makes bulabilmiş değil. İnsanlar hâlâ olayı faiz yasağı çerçevesinde tartışıyor. Bence işin diğer yönünün yani borca ve krediye dayalı olmayan bir ekonomi alternatifinin tartışılmaya başlanması lazım. Bu konuda son olarak okuyucularımızı sorunuzun daha tatminkâr bir cevabı için o makaleye yönlendirmek isterim (Bkz. *İktisat, Tarih ve Toplum*, 8. Bölüm).

Peki hocam, ortaklık mekanizmasına toplumun teveccühü acaba ne olacaktır? Örneğin; bir makalenizde bahsettiğiniz üzere Kâhta'daki modernleşme sürecinde negatif faizli kredi verilmesine rağmen Kâhta halkının faiz hassasiyetinden dolayı bunu reddettiğini biliyoruz. Öyle bir toplum vardı. Fakat günümüzde o faiz hassasiyeti sanki kalmamış gibi. Sanki faiz çok normal bir şey ve insanlar sabit getiriye alışmış durumdadılar. Parasını katılım bankası veya faizli bankaya yatırarak güvenilir bir şekilde kendine belli bir miktar paranın gelmesini tercih ediyor. Toplumdaki kişilerin birbirine karşı güveni de yok. Bu ortamda risk alma, ortaklık mekanizması tesis edilebilir mi? Ya da faiz hassasiyetini nasıl tekrar tesis edebiliriz?

Bu, çok önemli bir konudur. Faizi yasaklamak kolay ama onu fiilen izale etmek o kadar kolay değildir. Ortaklığı teşvik etmek de

yine kolay ama ortaklık ortamını ve kültürünü fiilen oluşturmak hatta faizin devre dışı bırakılmasından daha zor. Burada yapılacak dünya kadar iş var. İnsanlara, “gidin ortak olun” demekle olmaz bu iş. Ancak asgari bir ortaklık ortamı hazırladıktan sonra ortaklık işlevsel hâle gelebilir.

Öncelikle birincisine şöyle bir bakalım. Kredi sistemi, dünya çapında uzun zamandan beri yerleşmiş durumda ve çok büyük teşvikler alıyor. Bu konuda bir örnek vereyim. Bir bankadan kredi alsanız onu verginizden düşürebilirsiniz. Ama bir ortaklık sermayesi alsanız onu yakın zamanlara kadar vergiye mahsup edemiyordunuz ve hâlâ da genel olarak durum aynı. Bakın burada kredi kanalıyla elde edilen fonlar, tanınan vergi muafiyeti oranında teşvik ediliyor, destekleniyor, sübvansede ediliyor ve korunuyor. Bu o kadar önemli bir farktır ki bu farkı ortadan kaldırmadığınız sürece iki sistemin eşit rekabeti sağlanmış olmaz. Bu açık ve büyük haksızlığın veya dengesizliğin giderilmesine yönelik ilk ciddi siyasi itirazın ancak birkaç yıl önce yapılabildiğini söylemek çok şaşırtıcı olabilir ama skandal çapında bir hakikattir. Memnuniyetle belirtmek gerekir ki bu itirazın öznesi de ülkemiz olmuştur. Nitekim eğer yanılmıyorsam T.C. Merkez Bankası'nın altyapısını hazırladığı yeni ve son derece önemli âdeta devrim niteliğinde bir çalışma, G-20 başkanlığı döneminde hükümetimiz tarafından benimsenerek gündem konusu hâline gelmiş ve bir prensip kararına bağlanmıştı.

Kredi yoluyla finansmanın teşvik ve sübvansede ediliyor olması, uzun zamandır geçerli olan bir durum. Tuhaf bir şekilde bir sefer yerleşmiş. İnsanlar, bunu sorgulamadan bu vakte kadar sürdürmeye devam etmiştir. Ortaklığı caydıran, krediyi teşvik eden bir yapı var ve dünya çapında bir yapıdır bu. Daha önce söylediklerimizle bunu bir araya getirirsek ortada katılım bankalarını zorlayan bir durum mevcut. Finansman, faizli bankadan yapıldığı zaman teşvik görüyorsa bu durumda ortaklık niye ve

Borca veya krediye dayalı bir iktisadi sistemin alternatififi ortaklık sistemidir ama hukuku, ahlâkı, kültürü ve adabı muaşeretini teessüs etmiş bir ortaklık sistemidir söz konusu olan.

nasıl tercih edilsin? Sadece teşvik sistemi değil başka düzenlemeler de mevcut ve bir bütündür bu durum.

Diğer taraftan ortaklık sistemi öyle davul zurnayla karşılanacak bir olay değildir. Çok özenle yaklaşılması gereken bir konudur ortaklık meselesi. Yoksa bizim faiz yoluyla ortaya çıktığını düşündüğümüz haksızlıklardan kat kat büyüğü ortaklık sisteminde ortaya çıkabilir. Neden? Çünkü faizde nihayetinde maktu bir kazanç veya kayıp söz konusu ve iflas durumunda dahi hiç olmazsa talep hakkınızı engelleyecek bir durum yoktur. Hâlbuki ortaksanız, bırakın kârı, sermayenizin bütününe kaybedebilirsiniz. Hukuki altyapısı ve denetim mekanizması iyi kurulmamış ise ortaklık son derece tehlikeli bir sistem hâline gelebilir ve kabul edilemez suistimallere kapı açabilir. Borca veya krediye dayalı bir iktisadi sistemin alternatififi ortaklık sistemidir ama hukuku, ahlâkı, kültürü ve adabı muaşeretini teessüs etmiş bir ortaklık sistemidir söz konusu olan. “Saldım çayıra, Mevla’m kayıra” tarzında bir ortaklık sistemi hiç de tavsiyeye şayan değildir. Böylesi, faizli sistemden çok daha tehlikeli bir sistem olur. Ortaklık meselesi, üzerinde iyi ve özenle düşünülmesi gereken bir konudur. Örneğin; ortaklık esası üzerine kurulan ilişkilerin son derece şeffaf olması gerekir. Âdeta tam rekabet piyasasındaki tam şeffaflık gibi bir şeffaflık olmalı ve istismara müsait hele onu teşvik eden gizli kapaklı durumlar olmamalıdır.

Kısacası bugün İslamî iktisat alanında çalışanların dünya kadar işleri var. Meselelere yaklaşımlar hususunda da daha büyük ciddiyete ihtiyaç vardır. İslamî iktisat denilen alan bazen çırpıp hoş kelimeler edilecek bir alan gibi görülüyor. İktisadi ilişkiler kural olarak kul hakkı içeren konulardır ve bu da o konularda

çalışırken layıkıyla özenli olmayı gerektiriyor. İşin teknik tarafları da dinî, hukuki ve ahlâki tarafları kadar önemlidir ve ehliyet gerektirmektedir.

Kâhta'ya atfen işaret ettiğiniz faizle borçlanma konusunda eskiden mevcut olan hassasiyet ve şimdije atıfla işaret ettiğiniz aynı konudaki özensizlikler ve âdeta bir çeşit ibahiyeciliğe varan durumlar ise maalesef çok uzun bir hikâyedir ve yanlış modernleşme maceramızın serencamıyla ilgilidir. Bir modernleşme macerası ki çok değerli sosyal sermaye kayıplarına ve yanlış teşvik politikaları sebebiyle ayrıca yine çok değerli iktisadi sermaye kayıplarına, zaman ve fırsat kayıplarına mal olmuştur. Bu yönüyle o ayrıca çalışılması ve hesaplaşılması gereken bir konudur.

Bu bağlamda kitabınızdaki fetva/takva, azimet/ruhsat, adalet/ihsan ayrımı çok önemli bir yer arz ediyor. İslamî iktisadı değerlendirmek daha da önemli bir hâle geliyor. Bu konuya girmeden önce tanımlardan biraz bahsetmek gerekli hocam. "İslam ekonomisi" yerine "İslamî iktisat" terimini tavsiye ediyorsunuz, bunu biraz açar mısınız?

Bunun aslında çok basit bir açıklaması var. "İslamî iktisat" terimi İngilizcedeki "Islamic economics" ve Arapçadaki "el-iktisadü'l-İslami" terimlerinin bir tercümesidir. Diğer taraftan Türkçedeki "İslam iktisadı" veya "İslam ekonomisi" terimleri, İngilizceye tercüme edildiklerinde "Economics of Islam", Arapçaya tercüme edildiklerinde ise sanırım "İktisadu'l-İslam" şeklini alırlar ki aradaki uyumsuzluk aşikârdır. Ayrıca İngilizcedeki "Islamic Economics" ile "Economics of Islam" ve Arapçadaki "el-iktisadü'l-İslami" ile "İktisadu'l-İslam" farklı hatta zıt perspektifleri temsil ederler. Birincilerde İslam'dan hareketle iktisadi olaylara bakmak söz konusuysen ikincilerde iktisattan hareketle İslam'a bakmak söz konusudur. Böyle olunca kelimelerin sözlük anlamlarına sadık kalınarak bir şey demek gerekirse Türkçedeki "İslamî iktisat" teriminin, İslam'dan hareketle iktisadi konulara

bakmayı, “İslam iktisadı veya ekonomisi” teriminin de iktisattan hareketle İslam’a bakma yaklaşımını yansıtmaması gerekir. Hâlbuki hiç de böyle olmadığını ve “İslam iktisadı” veya “İslam ekonomisi” terimlerinin İngilizcedeki “Islamic economics” ve Arapçadaki “el-iktisadü’l-İslamî” anlamında kullanıldığını biliyoruz veya öyle sanıyorum. Eğer böyleyse isimlendirme konusunda problem var diyorum. Yok eğer öyle değil de “İslam iktisadı” çalışmalarında “İslamî iktisat” çalışmalarından farklı bir yaklaşım söz konusuysa o takdirde problem yok çünkü farklı yaklaşımlardan söz ediyoruz demektir ve o takdirde terimlerin de farklı olmasında herhangi bir sakınca yoktur.

Bunları söyledikten sonra şunu da kabul etmek gerekir ki bu geç kalınmış bir tartışmadır ve at, artık Üsküdar’ı geçmiş durumdadır. Ve hâlihazırda “Galat-ı meşhur, lügat-i fasihten evladır” sözünün hükmü geçerlidir. Burada elde edilebilecek tek fayda, alanımızın adı olarak kullandığımız terimin bir “galat” olduğunun farkında olmaktan ibarettir. Çünkü hadise bir akademik tartışmanın hayli ötesine geçmiş ve ilgili mevzuata yansiyarak resmiyet kazanmıştır. Alanımızla ilgili mevzuat ve kurumlarımızın isimleri de bu keyfiyeti tevsik eder niteliktedir. Nihayet burada öyle çok hayıflanılacak bir durum da yoktur, hadise bir terminoloji hadisesidir ve galat da olsa onunla ne kastedildiği konusunda bir mutabakat olduktan sonra problem yoktur.

Bu alanda çalışacaklar için bu kavramları tanımlamak önemliydi. İslam medeniyetinde bugüne kadar ortaya konulmuş eserler ve uygulamalar günümüz İslamî iktisadın oluşmasında yeteri kadar göz önünde bulundurulmuş mudur? Bu birikimler bilinmediği için mi “İslamî iktisat” yerine “İslamî kapitalizm” gibi terimler kullanılmıştır? Bu birikimlerden faydalanıp daha iyi bir sistem geliştirilebilir mi?

Hiç ispata ihtiyacı olmayan bir konuya eski dille “bedahet” denirdi. Şimdi söyleyeceklerimiz de aslında bundan farklı değildir.

Fert örneği üzerinde ifade etmek gerekirse insanlar küçüklüklerinden itibaren elde ettikleri kazanımlar üzerine inşa eder gelişmelerini. Her ne isek geçmişimize dayalı olarak oyuz. Bir insan hafızasını kaybeder ise ne olur? Beden sağlığı yerli yerinde olmasına rağmen hem kendisi hem de etrafı hayli sıkıntı çeker değil mi? Hafızanın sağlayabileceği verilerden yoksun olarak çalışan sağlam bir aklın bile yol açabileceği sıkıntıları düşünün. Malum böyle kişiler, kendi durumlarına lakayt kalamaz veya onların durumuna lakayt kalınmaz ve tedavi olmaya çalışırlar veya tedavi edilmeye çalışılırlar. Çünkü böyle bir durum ha bire sorun üretir. Kişi, hayatını sanki geçmiş yaşanmamış gibi yaşar. Hâlbuki geçmiş yaşanmıştır ve onun bugüne sarkan sonuçları vardır. Aynı şey toplumlar için de geçerlidir. Toplumlar kendi müktesebatlarından yararlanamadıkları zaman iktisadi olarak ifade edersek optimal-altı davranışlar sergilerler ve optimizasyon kabiliyetinden yoksun kalırlar. Başka türlü ifade edilirse toplumların optimal performans sergileyebilmesi için kendi müktesebatlarından yararlanmaları gerekir. Modernleşme süreçleri yaşayan İslam ülkelerinde belki de modernleşme süreci yaşayan bütün ülkelerde maalesef böyle bir sıkıntı var. Geçmiş ya inkâr ediyorlar veya iradelerinden bağımsız olarak maziyle bağları kopuyor ve onun müktesebatından istifade edemiyorlar. İstifade edemedikleri zaman da hafızasını kaybetmiş bir birey, hangi belirtileri sergilerse bu durumdaki toplumlar da (*ceteris paribus*) benzer belirtileri sergiliyorlar. Böyle toplumlarda dengesizlikler, anlamsızlıklar, tuhafıklar, orantısızlıklar olur. Bizde olan da bunun bir versiyonu.

Geçmiş ne bütünüyle olumlu ne de bütünüyle olumsuz unsurlardan ibarettir, her ikisinin bir arada olduğu bir süreçtir. Olumlu ve olumsuz durumlar ve ara durumlar, tıpkı bizim zamanımızda olduğu gibi geçmişin her döneminde de bir arada yer alırdı. Döneme ve duruma göre olumlu ve olumsuz unsurla-

rın oranı değişebilir ama onların bir arada mevcut olma keyfiyeti değişmez. Bu şekilde bakılmadığında yani tarih tek başına bir olumluluklar veya olumsuzluklar dünyası olarak görüldüğünde geçmiş başınıza dert olur. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi geçmiş, geçmiş değildir. Geçmiş bizim hâlihazırdaki realitemizin içine uzanmış durumdadır ve bir bakıma onu hâlâ yaşıyoruz. Böyle olunca yukarıdaki şekilde tavır alışlar gerçeklerle zıtlama anlamına gelir ve her gerçekle çatışma hâli gibi problematik hâle gelirler. Şimdiki zaman hemen şimdi gökten zembille inmedi. Çağdaş fenomenlerin gidebildiğimiz kadar geriye dayanan kökleri bulunmaktadır. Bu kökleri hesaba katmadan yaşayamayız. Çünkü şu anda yaşamakta olduğumuz birçok şeyin hikâyesi geçmiştir. Şimdiki zamanı anlayabilmeniz için geçmişi bilmeniz lazım. Ancak o zaman niye böyle bir problemle karşı karşıya olduğunuzu niye sıkıntı çektiğinizi anlayabilirsiniz? Aksi hâlde sıkıntı çekip bir türlü teşhisi konulmayan hastaların durumunda oluruz ve biz büyük ölçüde de öyleyiz.

Bunu sanırım değişim-süreklilik bağlamında değerlendirmek gerekiyor. Geçmiş eserleri de bu perspektiften ele almak daha doğru olacaktır.

Kanaatimce öyle. Tarihte ve hayatta süreklilik ile değişme gayriiradi fenomenler olarak zaten vardılar ve tabii hâllerine bıraktıklarında kıvam veya optimal diyebileceğimiz bir dengeleri vardır. Önemli olan bunu idrak etmek ve iradi davranışlar dünyasında da buna uygun hareket edebilmektir. Bu yapılabildiği takdirde dengeli bir gelişme ve tekâmül olur. Yapılamadığı takdirde ise dengesizlikler, sıkıntılar ve başarısızlıklar olur. Mesele; değişme üzerine fazla vurgu veya dengenin değişme lehine bozulması, bireyleri ve toplumları kişiliksizliğe, istikrarsızlığa ve kaosa sürükler. Güven ve öngörülebilirlik kaybı ve benzeri olumsuzluklara yol açar. Sürekliliğe aşırı vurgu veya dengenin onun lehine bozulması ise atalete, tutuculuğa, donukluğa, dina-

mizim kaybına ve benzeri olumsuzluklara yol açar. Her iki hâlde de âdetâ dengesiz bir yürüyüş manzarası vardır.

Geçmişte yazılmış eserlere karşı takınılması gereken tavır, genel olarak geçmişe veya tarihe karşı takınılması gereken tavrın bir alt versiyonu veya türevi niteliğindedir. Onlara lakayt kalınamaz ama onlara, seraba bir mücevherler hazinesi muamelesi yapılması da gerekmez. Modern bir metni nasıl okuyorsanız, geçmişte yazılmış bir metni de aynı şekilde saygıyla, özenle ama aynı zamanda ihtiyatla okumak gerekir. Bu metinlerde güzel olan ve güzel olmayan, uygun olan ve uygun olmayan şeyler var. Kendi perspektifinizden bunları değerlendirirsiniz. Geçmişte yaşamış insanların bizim problemlerimizi çözmüş olmalarını beklemeyelim, onlar kendi problemlerini çözdüler ve görevlerini ifa ettiler. Geçmiş nesillerin bizim problemlerimizi çözmek gibi bir görevleri yoktur. Kendi problemlerimizi biz, kendimiz çözeceğiz. Bu, bizim görevimiz. Mesela; Gazâlî ile ilgilenirken onda somut çağdaş bir problemin nihai çözümünü bulmaya çalışmak doğru değildir. Onun uğraştığı benzer problemlerden hareketle kıyas yoluyla ipuçları bulmaya çalışmak ise pekâlâ meşrudur.

Kredi mekanizmasının sorunlarından bir tanesi, sermayeyi gayrişahsi hâle getirmesi ve sermaye sahibi ile ilişkisini koparması. Peki günümüzde borsalarda hisse senetleri ile bir nevi ortaklık mekanizması kuruluyor, bu duruma nasıl bakıyorsunuz? Özellikle anonim şirketin fıkıhtaki konumu hakkında da soru işaretleri var, bir kesim, anonim şirket yapısının bizatihi kendisinin sorunlu olduğunu söylüyor, bir kesim ise mahzurları olmasına rağmen uygulanabilir bir yapı olduğundan bahsediyor. Bu şekildeki bir ortaklıkta da sermayenin gayrişahsi hâle gelmesi, sermayedardan bağımsızlaşması söz konusu olmuyor mu?

Sermayenin gayrişahsi hâle gelmesine yol açması, bizim kredi mekanizmasının aleyhine olarak kullandığımız argümanlardan

biri. Modern anonim şirketlerin de böyle bir yönleri olabileceğine dikkat çekmeniz son derece yerinde ve önemli. Gerçi modern anonim şirket yapısının ve işleyişinin teknik yönleri benim uzmanlık alanıma girmediği için bu konuda çok iddialı sözler etmem doğru olmaz ama yine de genel olarak bu konuda kredi sistemiyle anonim şirketler arasında sadece bir derece değil âdeta bir tür farkı olduğuna inanıyorum. Nitekim bildiğiniz gibi modern finansal piyasalar, para piyasaları ve sermaye piyasaları diye iki ayrı türe ayrılmaktadır ve kredi, birinci piyasaya dâhilken hisse senetleri ikincisine dâhildir.

Diğer taraftan modern anonim şirket modelinin İslamiyet açısından problemsiz bir yapı olacağını zannetmiyorum. Gerçi genel olarak “anonim şirket” diye konuşmak da her zaman yeterince anlamlı olmayabilir. Çünkü onun da fiili olarak meşruiyet kriterleri açısından farklılık arz eden versiyonları olabilir. Burada herhangi bir nitelemeye gitmeden “anonim ortaklık veya şirket” dendiği zaman onun hukuku, ahlâkı ve teamülleri oturmuş örneklerinden bahsediyoruz demektir. Aksi hâlde ismi o olduğu hâlde özellikle uygulama ve işleyişte modele pek de uymayan örnekler olduğunu biliyoruz. Hadisenin bu tarafına ayrıca dikkat ve itina ile bakmak gerekir. Çünkü manipülasyona son derece müsait bir alandır anonim şirket modeli ve dikkatli olunmadığı takdirde yukarıda da genel olarak ortaklıkla ilgili olarak işaret ettiğimiz gibi kredi mekanizmasından bile daha çok istismara müsait tarafları vardır. Manipülasyon ve istismarın olduğu yerde ise İslamîlik olmaz çünkü kul hakkı gaspı söz konusudur. Bir ortaklıktır, doğru. Fakat her ortaklık da İslami'dir diye bir genelleme yapamayız. İslamiyet, faizi yasaklıyor ama ortaklığı da emretmiyor. Borç ve krediye dayalı bir sistemi dolaylı olarak yasaklıyor, ortaklığa dayalı bir sisteme de doğrudan değil yine dolaylı olarak yönlendiriyor. Bu konuda dikkat edilmesi gereken nokta, direkt yönlendirmenin olmamasıdır.

İslamî açıdan ortaklıklar meselesi çok çalışılması gereken bir noktadır. Birçok doktora tezinin konusu olmaya değer bir alandır. Bazı konular İslamî bakımdan ilk bakışta problematik durmayabilir ama bugünkü sistemi dizayn edenlerin kafalarında İslamî bir endişenin olmadığına ve bugünkü finansal ürünlerin öyle bir zihnin ürünleri olarak ortaya çıktığına dikkat etmek gerekir. Konuya bu açıdan dikkatle bakmak gerekir. Eğer böyle bakıldığında herhangi bir mahzur görülüyorsa mesele yok demektir çünkü eşyada asıl olan ibâhadır yani helallik veya serbestliktir. Mevcut modern finansal kuruluşlara, finansal enstrümanlara karşı da aynı tavır sergilenmelidir. Bu ürünlere ilke olarak olumlu yaklaşılmalıdır ama yukarıda işaret ettiğimiz noktalar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Günümüzde katılım bankacılığı ve İslamî finans büyümeye devam ediyor bunda hem akademisyenlere hem uygulamadaki kişilere büyük işler düşüyor. Yeni ürünler geliştirilmiyor diye eleştiriliyor. Katılım bankaları çalışanları ile akademi arasında yeterince koordinasyon olmadığı için mi bu gelişim yavaş kalıyor? Bir araya gelip daha uygun ürünler çıkarma imkânları var mıdır?

Şüphesiz bu imkân vardır. Şimdiki durumdan tatmin olmamız normaldir. Bu alan daha 30 küsur yıllık bir geçmişe sahip. Katılım bankası adı altında ise 12 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Bir insan ömrünün yarısından az bir zamandan bahsediyoruz. Çok aceleci olmamak lazım. Yapılacak daha hayli şey var. Batı'daki birçok kurumun mazisi asırlar öncesine dayanır. Burada da henüz olmadıysa sabırsızlık göstermemek gerekir. Verimli bir iş birliğinin oluşması için çabalamaya devam etmeliyiz. Şimdiye kadar tatminkâr bir iş birliği sağlanamamış olabilir. Katılım bankaları ve üniversiteler arasında şahıslarla bağlantısı olmadan, gayrişahsi, adı konmuş bir iş birliği durumu da yok zaten. Bu kişisel ilişkilerle gelişmiş bugüne kadar.

Katılım bankalarının sermaye ve tecrübeyle, akademik dünyanın bilgi ve düşünce üretimiyle katıldığı bir iş birliği istenilen şeydir. Böyle bir iş birliğini gerçekleştirecek yeterli insan gücü de henüz teşekkül etmiş değildir. Mesela; İslami iktisat doktoralığı kişiler henüz piyasada yok. Bankaların ömrü de henüz uzun sayılmaz. Şimdiki durumdan tatmin olmamak lazım ama ümitsiz hiç olmamak lazımdır. Denemeye devam etmeli. Daha önce söylediğimiz gibi bankaların altında çalıştığı kısıtları akılda tutmak ve her şeyi de bankalardan beklememek gerekir. Zaten bankalar her şeyi yapamaz, yapısı buna müsait değildir. Bankalar son tahlilde kredi kurumlarıdır. Bunun ötesindeki işleri bankalardan beklersek yanlış olur. Başka kurumlar geliştirmek gerekmektedir. Kanaatimce bu konuda yapılabileceklerin henüz çok az bir kısmı gerçekleşmiştir ve yapılabilecek daha hayli şey vardır. Bu biten veya bitebilecek değil hayat devam ettikçe devam edecek olan bir süreçtir. Hatta alanın imkânlarının namütenahi olduğuna ve insanın yaratıcılık ve üretkenlik vasıflarının oynayabileceği rolün asıl tezahürlerinin gelecekte olduğuna inanıyorum.

Son olarak tartışılması ümidiyle buraya kışkırtıcı bir not iliştiirmek istiyorum. Üniversite ile iş dünyası ilişkilerine her iki tarafın da samimiyetle hazır olduğuna inanmıyorum. Her iki tarafın da sağlam ve hakiki bir temele dayanmadığını düşündüğüm yekdiğerine karşı peşin fikirleri, ön yargıları ve güvensizlikleri var. Her iki tarafta da ama özellikle iş dünyasında bu tür bir iş birliği için gerekli vizyon ve kültür yeterince gelişebilmiş değildir. İnanmayan, iş dünyasının bizzat kurduğu üniversiteler ile olan ilişkilerine baksın.

İktisat Tarih ve Toplum kitabının başında ilmi haller ilgili olarak konuşursak bu kitaplar, insanların hayatını kolaylaştıran, yapmaları gerekenleri, tartışmalara girmeden öğrenebildiği yazılardır. İslam iktisadıyla ilgili bu tür bir ilmi hâl yazmak mümkün mü ya da daha zamana var mı?

İlmi hâl literatürünü çok beğenirim ve önemserim. Onlar, günümüzün el kitapları veya kullanım kılavuzlarına tekabül eder. Onlar profesyonel olmayanlar için hayatı kolaylaştıran metinlerdir. Gerçi ben yayın dünyasını yakından takip edebilen biri değilim ve benim haberdar olup-olmamam ölçü teşkil etmez ama İslamî iktisat ile alakalı olarak böyle bir isimle olmasa da aynı ihtiyaca tekabül eden birkaç eser var diye hatırlıyorum. Fakat bu tür eserlerin yazılması ve sayılarının artması gerekir. Bu, bir yerde İslamiyet'te herkesin yaptığı işle ilgili dinî ahkâmı bilme mükellefiyetinin yerine getirilmesine hizmet edecek bir faaliyettir. Malum böyle bir dinî-mesleki bilgi farz-ı kifaye kapsamında yer alır. İşlerin dinî-ahlâki boyutlarıyla ilgili umdeleri insanlara mal edecek eserlere ihtiyaç var. İnsanlarımızın birçoğu bu tür bilgilerle temas hâline gelemeden yetişiyor ve Müslümanlıkları da âdeta iyi niyet seviyesinde kalıyor.

Son olarak eklemek istediğiniz bir husus var mıdır?

Bu vesileyle şimdiye kadar yaptığım çalışmaların genel bir haritasını çıkarmak isterim. Çalışmalarımın esas itibarıyla dört alanda toplandığını, onların dışında ise müteferrik bazı konulara dağılan başka bazı çalışmalar olduğunu söyleyebilirim.

Sözünü ettiğim dört alandan ilki iktisadi düşünce tarihidir ve esas itibarıyla *İslam iktisadi düşünce tarihi* alanına temerküz etmektedir. Bu alandaki çalışmalarımın ilki, aynı zamanda doktora tezime olan *Gazali'nin İktisat Felsefesi* adlı kitaptır. Onu 1990'lı yılların başındaki iki uzun makale takip etti. Bunlardan

ilki, birbirini takip eden iki bölümden oluşan “İslam İktisadi Düşünce Tarihinin Kaynakları” (I) ve (II) başlıklı makaledir. Bu iki bölümlü makale daha sonra aynı formatta ama hayli geliştirilmiş hâlde önce İngilizce olarak tekrar yayınlandı daha sonra da birleştirilmiş olarak *İktisat, Tarih ve Toplum* adlı kitabımda yer aldı (10. Bölüm). 1990’lı yılların başındaki diğer makale “İlm-i Tedbir-i Menzil, Oikonomia ve İktisat” başlığını taşıyordu ve o da daha sonra biraz önce adı geçen kitapta yer aldı (11. Bölüm). Bu alandaki çalışmalar 2000’li yıllarda Kâtip Çelebi’nin sosyo-ekonomik düşüncesine dair bir makale ile *Encyclopedia of Islamic Economics* için yazdığım “Ghazali” maddesiyle devam etti. 2010’lu yıllar ise bu alandaki çalışmalar bakımından hayli verimli geçti ve toplam 200 sayfayı bulan beş uzun makale yayınlandı. Şimdi bu makaleleri ilave bazı çalışmalarla iki cilt hâlinde yayınlama gayreti içindeyim.

Diğer başlıca çalışma alanımın genel olarak iktisat teorisi ama özel olarak İslami iktisat olduğunu söyleyebilirim. Bu alandaki çalışmaların ilk örneği, 1980’li yılların ikinci yarısında yayınlanan “Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz” başlıklı çalışma özellikle onun faiz ve krediyle ilgili son kısımlarıdır denebilir. Bu damar daha sonra yine aynı yıllarda aynı konulara dair bir tebliğ üzerine yazılan bir müzakere notuyla devam etti. Son çalışma belki kendi başına değil ama çok zaman sonra 1999 yılında görünürlük kazanabilen “Kur’an ve İktisat” başlıklı makaledeki temel tezin çekirdek hâlindeki bazı unsurlarını taşıması bakımından dikkate değer. “Kur’an ve İktisat” başlıklı makaleyi çok önemsiyorum çünkü o, İslami iktisadın temel vasıflarından birinin krediye ve borca dayanmayan bir iktisadi hayatın vücuda getirilmesi olduğu şeklindeki tezimin derli-toplu olarak ilk ortaya çıktığı metindir. Bu alanla ilgili irili ufaklı diğer bazı çalışmalar *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine* adlı kitabımın baş taraflarında yer almaktadır. Bu alandaki diğer kayda

değer bir çalışmamın bu kitabın Birinci Bölümü olarak yazılmış olan “İslamî İktisat: Metodoloji, Tarih, Teori ve Tatbikat” başlıklı ve 66 sayfalık çalışma olduğunu söyleyebilirim. Son olarak ise yayınlanma safhasında olan “İdeal Bir Zekât Organizasyonu” başlıklı bir tebliğ hazırlamış bulunmaktayım.

Üçüncü çalışma alanımın tarih felsefesi olduğu söylenebilir ki *İktisat, Tarih ve Toplum* adlı kitabımın ilk üç bölümünü oluşturmaktadır. Bunlar arasında özellikle “Tarih Ekonomisi veya Çok Yönlü Bir Girdi Olarak Tarih” başlıklı üçüncü bölümü çok önemseydiğimi ama maalesef beklediğim ilgiyi bulamadığımı belirtmek isterim. Bu bölümde daha önceki iki bölümde ileri sürdüğüm bazı tezlerin bir çeşit uygulamasını yapmaya çalıştığım gibi tarihî beşerî ve tabii kaynakların yanı sıra *üçüncü bir kaynak* seti olarak temellendirmeye çalışıyorum. İlginçtir ki aşağı yukarı bu tezi ileri sürdüğüm zamanla aynı tarihlerde Batı’da benzer düşüncelerin “Sosyal Sermaye” teorisi adı altında revaç bulmaya başladığını çok daha sonraları ve bu teoriyle temasa geldikten sonra fark edecektim.

Çalışmalarımın yoğunlaştığı alanlardan birisi de modernleşme meselesidir. Diyebilirim ki bu alana bilhassa girmek gibi bir niyetim olmadığı hâlde hayat beni bu alana doğru sevk etmiştir. Nitekim *İktisat, Tarih ve Toplum* adlı kitabımdaki üç bölüm (4, 5 ve 6) ile *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine* adlı diğer kitabımdaki üç bölümün (8, 9 ve 10) genel olarak bu konuyla ilgili olduğu söylenebilir.

Nihayet çeşitli çalışmalarımın toplandığı ve biraz önce adları geçen iki kitap ile başka koleksiyonlarda yer alan diğer bazı konulara ilişkin bazı çalışmalar da vardır ki “İktisat ve Çevre”, “İktisat ve Ahlak” ile “İktisadi Kalkınma Politikaları ve Değerler” başlıklı çalışmalar bunların örneklerini teşkil eder.